

Миرون Капраль (Львів), Андрій Фелонюк (Львів)

Михайло Грушевський і археографія у Науковому товаристві ім. Шевченка (1894–1913 рр.)

Із реформуванням НТШ у 1892 р. його головною метою стали наукові дослідження. Наступного року відбулися Загальні збори, було сформовано три секції. Одна з них, Історично-філософська, була покликана координувати дослідження, насамперед з історії. Перших два роки вона не виявляла помітної активності. Ситуація змінилася, коли до Львова у кінці вересня 1894 р. переїхав М. Грушевський, щоб обійняти кафедру української історії місцевого університету. Молодий вчений одразу ж поринув у роботу НТШ, членом якого був від 1893 р. Маючи багато ідей у ділянці історичної науки, головним чином написання синтези історії України, він розумів, що без цілеспрямованого видання історичних джерел, які тематично розширили б рамки української історичної науки, не обійтися. Як учень джерелознавчої школи Володимира Антоновича, М. Грушевський вважав єдиним засобом для досягнення цієї мети археографічні публікації¹. А тому енергійно взявся за справу.

Вже за тиждень по приїзді, на початку жовтня 1894 р., він мав розмову з К. Студинським про видання джерел у НТШ і тому радився листовно з О. Барвінським, чи можна було б залучити до цього В. Кочовського та І. Франка². На засіданні Історично-філософської секції

¹ Про археографічну діяльність М. Грушевського писали: *Крупницький Б.* Археографічна діяльність М. Грушевського // *Історія української археографії: персоналії.* — К., 1993. — Вип. 1. — С. 84–97 (переклад статті з німецької мови 1935 р.); *Бутич І.* Михайло Грушевський — археограф // *Михайло Грушевський / Зб. наук. пр. і мат-лів Міжнар. наук. конф., присвяч. 125-й річниці від дня народж. Михайла Грушевського.* — Львів, 1994. — С. 50–57; *Капраль М.* Археографічна діяльність Михайла Грушевського у львівський період життя (1894–1914 рр.) // *Михайло Грушевський і львівська історична школа: Мат-ли конф. Львів, 24–25 жовтня 1994 р.* — Нью-Йорк; Львів, 1995. — С. 166–173; *Гирич І.* Деякі питання організації М. С. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя (1894–1914) // *Його ж.* Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації. — К., 2016. — С. 241–273 (передрук ст., опубл. 1997 р.); *Фелонюк А.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // *Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія.* — К.; Львів; Тернопіль, 2012. — Т. 1. — С. 269–275.

² Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським / Упоряд. В. Тельвак, М. Дядюк. — К.; Нью-Йорк; Острог; Львів; Торонто, 2018. — С. 60. — (Епістолярні джерела грушевськознавства. — Т. 7).

16 листопада 1894 р. він запропонував проект видання історичних джерел, який члени секції ухвалили видрукувати для ширшого ознайомлення та обговорення в наукових колах³. Планувалося видання «пам'яток літописних, правних, історично-літературних, історично-статистичних і історично-етнографічних, історії церкви, освіти, матеріальної культури з усієї території і древньої минувшини українсько-руського народу»⁴. Щоб надати сталої організаційної форми археографічній роботі в рамках НТШ, вчений висловив ідею заснувати Археографічну комісію⁵, яка мала б координувати працю дослідників, організовувати наукове опрацювання матеріалу, готувати археографічні подорожі в Галичині і за кордоном. За проектом М. Грушевського зібрані й опрацьовані джерела планувалося видавати у двох серіях: «Жерела до історії України-Руси» (переважно актовий матеріал) та «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (в основному літературно-художні твори) зі вступними розвідками. Натомість невеликі за обсягом матеріали (до 5 арк.) вміщувалися б в «Записках НТШ»⁶. Виділ (президія) Товариства, незважаючи на незначні матеріальні засоби, якими розпоряджався, схвалив проект М. Грушевського на своєму засіданні 11 січня 1895 р.⁷

У грудні 1895 р. завершився друк першого тому «Жерел»⁸, у якому вміщено опис королівських маєтків Галицької та Перемишльської земель Руського воєводства 1565–1566 рр.⁹ (*мал. 1*). Натомість організа-

³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДА України у Львові), Ф. 309: НТШ. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 7 зв.; *Грушевський М.* Про видане джерел до історії українсько-руської. Записка до хв[ального] виділу Наукового товариства ім. Шевченка // Справоздане з діяльності виділу і секцій Наукового товариства ім. Шевченка у Львові за час від загальних зборів дня 11 травня 1893 р. до 31 грудня 1894 р. — Львів, 1895. — С. 12–16. Репринт див.: *Едиційна археографія в Україні у XIX–XX ст.: Плани, проекти, програми видань.* — К., 1993. — Вип. 1. — С. 150–154; передрук: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 29–32.

⁴ *Грушевський М.* Передмова до тому 1-го «Жерел до історії України-Руси» // *Його ж.* Твори у 50-и томах. — Т. 5: 1888–1896. — Львів: «Світ», 2003. — С. 38. — (Серія: Історичні студії та розвідки).

⁵ *Грушевський М.* Про видання джерел до історії українсько-руської... — С. 31; *Його ж.* Передмова до тому 1-го «Жерел до історії України-Руси»... — С. 39.

⁶ *Грушевський М.* Про видання джерел до історії українсько-руської... — С. 30.

⁷ ЦДА України у Львові, Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 24. Про потребу видання історичних джерел М. Грушевський говорив вже на першому засіданні Виділу товариства 13 жовтня 1894 р., на якому був присутній по приїзді до Львова (Там само. — Арк. 22).

⁸ Його складання розпочалося ще у травні того ж року, див.: Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. — С. 85.

⁹ Жерела до історії України-Руси, видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1895. — Т. I: Люстрації земель Галицької й Перемишльської. — VIII + 53 + 311 с. (= Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані за ред. М. Грушевського, т. I).

ційний етап становлення комісії тримав більше року. Її утворено лише 15 січня 1896 р. на спільному засіданні Історико-філософської та Філологічної секцій. Членами-засновниками стали вісім представників від

Мал. 1. Обкладинка першого тому «Жерел до історії України-Руси» (Львів, 1895 р.)

обох секцій: Олександр Борковський, Михайло Грушевський, Кость Левицький, Олександр Колесса, Володимир Коцовський, Степан Смаль-Стоцький, Кирило Студинський, Іван Франко. Головою комісії обрано М. Грушевського, заступником — І. Франка, секретарем — К. Студинського. Попри те, що О. Барвінський не радив М. Грушевському залучати до археографічної роботи І. Франка¹⁰, історик запросив останнього до співпраці, що стало неоціненним здобутком для товариства в майбутньому. Адже М. Грушевський, І. Франко та В. Гнатюк були тими трьома «китами», на яких трималася науково-видавнича діяльність НТШ українознавчої тематики до Першої світової війни. Натомість у червні 1895 р. О. Барвінський пропонував у члени комісії колишнього голову Історично-філософської секції Анатолія

Вахнянина та правника Петра Стебельського, але, з огляду на історичну науку, М. Грушевський не врахував це побажання¹¹. Вчений робив у першу чергу ставку на молодих дослідників, активних і цілеспрямованих у дослідницькій роботі, незважаючи на їхні політичні вподобання, як у випадку з І. Франком.

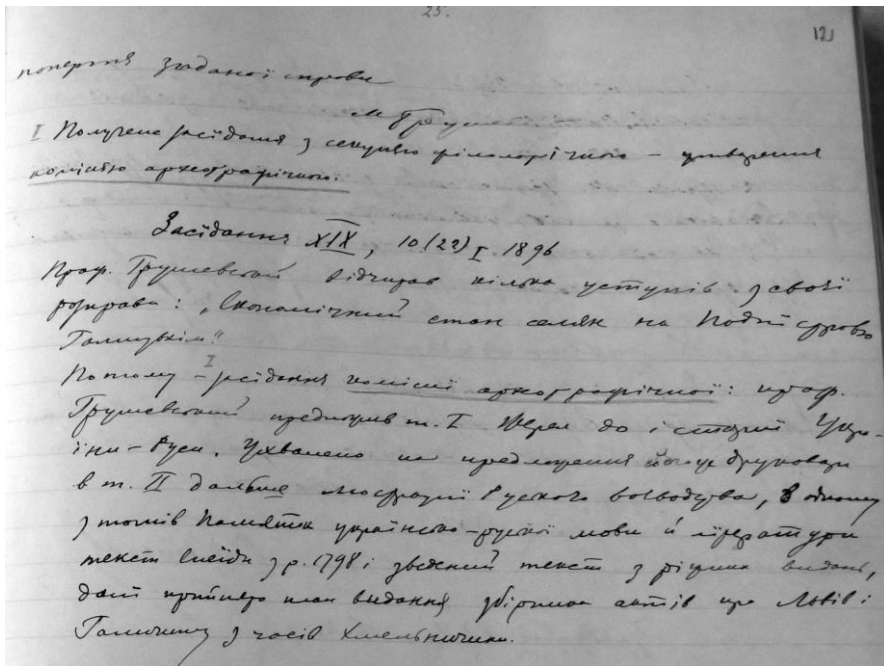
Основною формою роботи в Археографічній комісії були засідання. За час від 15 січня 1896 р. до 21 травня 1913 р. відбулося 71 засідання¹² (мал. 2, 5). Найактивніше вона працювала протягом 1905–

¹⁰ «Тому й бажав би я, щоб видаванне документів відбувалося Вашими, Коцовського та іншими ще молодшими силами, які з часом підготуйте, але їм (радикалам. — М. К., А. Ф.) даймо спокій» (Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. — С. 62).

¹¹ Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. — С. 87–88.

¹² ЦДІА України у Львові, Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42.

1912 рр., відбуваючи в середньому 4 засідання на рік. 1910 р. і 1912 р. відбулося по 6 засідань, у 1908–1909 рр. — 7, а 1911 р. — 8. Археографічна комісія, порівняно з іншими комісіями товариства, упродовж 1900–1913 рр. провела найбільшу кількість засідань. Вони часто відбувалися після зборів Історико-філософської секції, особливо в початковий період діяльності. У порядку денному чільне місце посідав контроль за видавничою діяльністю, адже без публікацій робота комісії

Мал 2. Протокол першого засідання Археографічної комісії НТШ 22 січня 1896 р. ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 12.

втрачала сенс. Відкриваючи кожне чергове засідання, голова звітував про стан справ з друком томів «Жерел» чи «Пам'яток». 1900 р. комісія налічувала лише 12 членів, отож разом із Лікарською комісією була найменш чисельною, а 1911 р. стала найчисельнішою — 30 членів¹³. Ці статистичні показники свідчать про її активний організаційний розвиток і продуктивність у роботі, що ставить її на перше місце у цьому аспекті серед інших комісії НТШ.

В основу редакційного «портфеля» новоорганізованої комісії увійшли матеріали, запропоновані М. Грушевським у його проєкті видання джерел 1894 р.: збірник люстрацій та інвентарів Руського воеводства з XVI ст.; подібний збірник для землі Белзької; найдавніші акти Поділля

¹³ Фелонюк А. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка // Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія. — Т. 1. — С. 271–272.

XV–XVI ст.; акти з історії Львова XV–XVI ст.; акти Литовської та Руської метрик; акти з історії України XVII–XVIII ст.; інвентарі з XVII–XVIII ст.; «Генеральне слідство про маєтності»; літописець русько-литовський (Познанський список); пам'ятки українського письменства XVI–XVII ст. («Хроніки» Сафоновича, літописець Волині та України та ін.); збірник пам'яток давнього українського письменства; збірник джерел з історії українського права («Руська правда», канонічні устави, дипломи XIII–XV ст., земські грамоти Великого князівства Литовського)¹⁴ (див. додаток № 4). Для реалізації запланованих проєктів потрібні були державні субвенції, про які М. Грушевський неодноразово говорив і писав до посла Державної ради у Відні О. Барвінського. Щоб їх отримати, потрібно було представити публікацію на розгляд крайовому сейму чи міністерству освіти й віровизнання; нею й мав стати перший том «Джерел»¹⁵.

У тематичному розрізі оглянемо плани й видання, які вдалося реалізувати Археографічній комісії під керівництвом М. Грушевського (див. додаток № 4). У перший рік існування комісія розглянула проєкт **видання описів і люстрацій українських земель Польського королівства другої половини XVI ст.**, які готував до друку М. Грушевський. З цією метою у квітні — травні 1895 р. вчений мав археографічну поїздку до Москви та Варшави, де знайомився з люстраціями в архіві Міністерства юстиції Росії та варшавської Казенної палати: «міцно попрацював в архівах, так, що ся подорож не була зовсім відпочинком. Зате забезпечено матеріал на кілька томів “Джерел”»¹⁶.

Ще у листопаді 1894 р. він відновив листування зі своїм давнім київським приятелем Миколою Біляшівським, який обіймав посаду директора архіву Казенної палати у Варшаві, а тому той інформував львівського професора про наявність і зміст люстраційних матеріалів, у 1895–1898 рр. організував їх копіювання зі свого архіву та Головного архіву давніх актів, уточнював незрозумілі місця у копіях, проводив

¹⁴ Грушевський М. Про видання джерел до історії українсько-руської... — С. 30–31.

¹⁵ У листі до О. Барвінського 21 травня 1895 р. М. Грушевський писав: «Пам'ятаєте, балакали з Вами, щоб просити при дебатах бюджетових субвенції на видане “Джерел”? Чи можна сподіватись чогось? І на який термін, якби можна, треба приготувати кавалок того друку?» (Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. — С. 85).

¹⁶ Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. — С. 85. Огляд архіву Скарбу Коронного, який вчений зробив працюючи над його матеріалами у Варшаві, див.: Грушевський М. Архів Скарбу Коронного в Варшаві. Замітка археографічна // Його ж. Твори у 50-и томах. — Т. 5: 1888–1896. — Львів: «Світ», 2003. — С. 33–36. — (Серія: Історичні студії та розвідки).

звірку складеного у друкарні тексту із оригіналами¹⁷. До перших трьох томів увійшли акти люстрацій 1564–1565 рр., що «є найважливішою пам'яткою серед такого роду матеріалу, бо обіймають все-таки дуже велике число місцевостей, а заразом, в порівнянні з іншими описами, визначається значною докладністю і різноманітністю свого матеріалу»¹⁸. До I тому «*Описів королівщин в землях руських XVI віку*» включено люстрації староств Снятинського, Коломийського, Галицького, Тербовльського, Рогатинського, Стрийського, Дрогобицького, Самбірського та Озиминської волості; до II тому — Перемишльського, Лежайського, Замхівського староств разом з жупами, що лежали на території Перемишльської землі, а також люстрації Сяноцької землі; до III — люстрації староств Красноставського, Холмського, Городельського, Грубешівського, Тишовецького, Грабовецького, Белзького, Сокальського, Кам'янського і Жидачівського. У цей том увійшли описи Олещицької волості й Городоцького староства, взяті з інвентаря доходів 1564 р., яких немає в люстрації 1564–1565 рр.

М. Грушевський використав два джерела: звіт рогозинського старости Кшиштофа Соколовського — члена комісії, призначеної королем для складання люстрації (два томи матеріалів зберігалися в Архіві Міністерства юстиції в Москві) та звіт з тієї ж люстрації — інвентар доходів — хенчинського старости Станіслава Дембінського (зберігався в Архіві Скарбу Коронного у Варшаві)¹⁹. Прогалини в матеріалах звіту К. Соколовського доповнювалися текстами зі звіту С. Дембінського. Наприклад, з його звіту включено описи Самбірського староства та деяких сіл з інших староств, що були опущені в люстрації К. Соколовського.

До останнього тому цієї серії (VII тому «Жерел») М. Грушевський подав описи королівщин руських земель 1570 р. Далі планувалося видавати інвентарі XVI ст., вже були готові копії, а публікація була «тільки питанням часу»²⁰ (мал. 3). Кожному тому передувала розвідка М. Грушевського, в якій аналізувався економічний стан селянських господарств. Тексти побудовані виключно на основі матеріалів тому. М. Грушевський у всіх вступних статтях розглядає аналогічну низку питань: категорії селян, їхній економічний добробут, форми землеволодіння, число селянських ґрунтів, оподаткування.

¹⁷ Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич. — К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. — Т. II. С. 29–62.

¹⁸ *Грушевський М.* Передмова // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1895. — Т. I. — С. III.

¹⁹ Там само.

²⁰ *Г[рушевський] М.* [Передмова] // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1903. — Т. 7. — С. II.

Один з рецензентів²¹ закидав авторові «брак ширших висновків» у цих статтях. Вчений відповів критикові, висловивши своє методологічне кредо: «Як робилися такі загальні виводи? Ловилося кілька випадкових виказів, їх а ргіогі уважано за показчики загальних норм, і от на підставі кількох таких показників готові “середні цифри”... Спішитися з такими загальними висновками, маючи під руками величезний матеріал, що каждую цифрою протестує проти таких генералізацій... — було б не науково»²².

У 1896 р. Стефан Томашівський виклав план видання **галицьких актів з часів Хмельниччини (1648–1654)**²³. Від четвертого тому «Жерел» Археографічна комісія започаткувала нову серію під загальною назвою «*Матеріали до історії Галичини*», де публікувалися документи, зібрані вченим. Видавець вибрав період, що досить тісно «лучиться з політичним життям цілої України-Руси» — час діяльності Богдана Хмельницького (1648–1657)²⁴. Перший том «Матеріалів» вміщує переважно документальний фактичний матеріал повстань в Галичині з червня 1648 до червня 1649 р.²⁵. Джерела, викладені С. Томашівським за хронологією, можна поділити на три частини згідно з тематикою. Першу частину становлять ухвали шляхетських сеймиків, що відбувалися в Белзі, Галичі і Судовій Вишні в 1648–1649 рр., універсали польського короля Яна Казимира і його урядників.

Найбільшу частину складають реляції, скарги, протести проти селян, міщан та шляхтичів, які брали участь у повстаннях, що розпочалися в цей період на теренах Галичини. Третю частину складають листи і мемуари львівського міщанина Самуїла Кушевича про події збройного протистояння у Галичині. Найцікавіші документи — це опис облоги Львова козацькими військами 1648 р., список про оплату викупу з міста та листи, в яких С. Кушевич описує сучасні йому події.

²¹ Див.: Щербина В. [Рец. на:] Жерела. — Т. 1 // Киевская старина. — К., 1896. № 7/8. — С. 40–41; 1898. — № 1. — С. 26–27.

²² Грушевський М. Економічний стан селян в Сяніцькім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1900. — Т. 3. — С. 2.

²³ У протоколі першого засідання Археографічної комісії від 22 січня 1896 р. ім'я С. Томашівського не зазначено, лише вказано, що «прийнято план видання збірника актів про Львів і Галичину з часів Хмельниччини» (ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 12).

²⁴ Томашівський С. [Передмова] // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1898. — Т. 4. — С. V.

²⁵ Жерела до історії України-Руси, видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. — Львів: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1898. — Т. IV: Галицькі акти з р. 1648–1649 зібрав і впоряд. С. Томашівський. — VI + 36 + 411 (= Матеріяли до історії Галичини. Т. I).

Актовий матеріал опрацьовано з гродських книг Львова, Жидачева, Тереховлі, Галича, Перемишля, Сянока, Белза та львівських міських книг. Листи С. Кушевича С. Томашівський розшукав у бібліотеці Оссолінських. Більшість актів укладач видав у повному обсязі, але є й витяги з документів з викладом українською мовою короткого змісту пропущеного тексту. Такий метод можна пояснити значною кількістю однотипних документів²⁶, трафаретні звороти яких не потребували повторення. Том розпочинається вступною розвідкою «З життя галицько-руських сеймиків», у якій автор вичерпує тільки один аспект теми, залишаючи для досліджень інші²⁷.

У другому томі галицьких матеріалів С. Томашівський продовжує подання актових документів з червня 1649 р. до 1651 р.²⁸ Матеріал загалом поділений на дві частини. У першій вміщено продовження актів переважно політичного характеру: скарги шляхтичів, ксьондзів, міщан, євреїв-орендарів на селян, міщан за пограбування, побиття і вбивства. В цю групу документів також входять кілька універсалів Яна Казимира про конфіскацію майна у шляхтичів, що брали участь у повстаннях, а також інструкції воєводських сеймиків для своїх послів.

У другій частині подається матеріал про економічний стан галицьких земель 1649–1650 рр. Найбільш важливі — це масові актові матеріали: заяви селян і міщан про неможливість сплачувати податки до скарбниці казну в повному обсязі або й повну неспроможність платити будь-які податки. На основі цієї джерельної бази С. Томашівський написав вступну статтю про економічне і демографічне становище у Львівській землі Руського воєводства²⁹. Але, як і в попередньому томі, його стаття не охопила повністю матеріал, залишаючи дослідникам можливість далі працювати над аналізом і узагальненням джерел.

Щоб вмістити якомога більше інформативних даних, у виданні С. Томашівський частково використовував нову форму подачі актів — регести. Також видавець відступив «від попереднього повного випи-

²⁶ Тимчасове справозданє з археографічних занять у Ватиканським архіві в Римі // Хроніка НТШ. — Львів, 1912. — Ч. 50. — С. 16.

²⁷ *Томашівський С.* З життя галицько-руських сеймиків // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1898. — Т. 4. — С. 1–36. Оpubлікований матеріал автор опрацьовував в окремих розвідках: *Томашівський С.* Самуїл Кушевич райця львівський і його записна книжка // Записки НТШ. — Львів, 1897. — Т. 15. — С. 1–24; *Його ж.* Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // Записки НТШ. — Львів, 1898. — Т. 23–24. — С. 1–138.

²⁸ Жерела до історії України-Руси, видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. — Львів: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1901. — Т. V: Галицькі акти з р. 1649–1651 зібрав і впоряд. С. Томашівський. — VI + LII + 354 (= Матеріяли до історії Галичини. Т. II).

²⁹ *Томашівський С.* Погляд на стан людности Львівської землі в полонині XVII ст. // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1901. — Т. 5. — С. I–LII.

вання всіх імен селян-революціонерів, а то з огляду на непевність їх щодо числа і часу наводяться тільки цікавіші з огляду на соціальне становище»³⁰.

По виході другого тому «Матеріалів до історії Галичини» публікація актового матеріалу за 1648–1657 рр. припинилася, оскільки розпочалася праця над виданням корпусу козацьких документів. У III томі С. Томашівський обмежився публікацією лише тогочасних літературних пам'яток, генетично пов'язаних з Галичиною³¹. У цей том увійшли: фрагменти історичного оповідання львівського мішанина Самуїла Кушевича про козацькі війни 1648–1655 рр., збірка літописних записок львівських латинських монастирів про ті часи, оповідання С. Кушевича про похід семигородського князя Юрія II Ракоці в Польщу 1654 р. Крім цього, упорядник, після передмови і вступної розвідки, вміщує опис облоги козаками Замостя³², а в додатку — витяги зі щоденника С. Кушевича від 1657 р. про події походу Юрія II Ракоці в Польщу: його листування з львівським магістратом про здачу міста³³. Відповідно до принципів роботи Археографічної комісії С. Томашівський відкриває том вступною розвідкою «Між Пилявцями і Замостям», опертою на широке коло джерел і літератури³⁴.

М. Грушевський на засіданні Археографічної комісії 2 листопада 1904 р. висунув **проект видання корпусу архівних матеріалів з історії козаччини**³⁵. У записці, запропонованій у справі цього видання, вчений вказує на «уривковий і випадковий» характер попередніх видань джерел, що тільки «принагідно зачіпали історію козаччини або займалися певними спеціальними моментами в її історії». А з перервою у виданні «Актов ЮЗР», у яких публікував козацькі матеріали М. Костомаров, «не стало видавництва, присвяченого систематичному виданню матеріалів до історії козаччини». Планувалося не тільки студіювати матеріал з політичної, воєнної історії, але й розглядати козач-

³⁰ *Томашівський С.* [Передмова] // *Жерела до історії України-Руси.* — Львів, 1901. — Т. V. — С. I.

³¹ *Жерела до історії України-Руси,* видає Археографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. — Львів: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1913. — Т. VI: Літописні пам'ятки з р. 1648–1657 зібрав і впоряд. С. Томашівський. — XX + 151 + 244 (= Матеріяли до історії Галичини. Т. III).

³² *Obsidio Zamoscana...* a m. Ioanne Bytomski // *Жерела до історії України-Руси.* — Львів, 1913. — Т. 6. — С. 137–151.

³³ З диярія С. Кушевича 1657 р. // *Жерела до історії України-Руси.* — Т. 6. — С. 221–226.

³⁴ *Томашівський С.* Межи Пилявцями і Замостям // *Жерела до історії України-Руси.* — Т. 6. — С. 1–136.

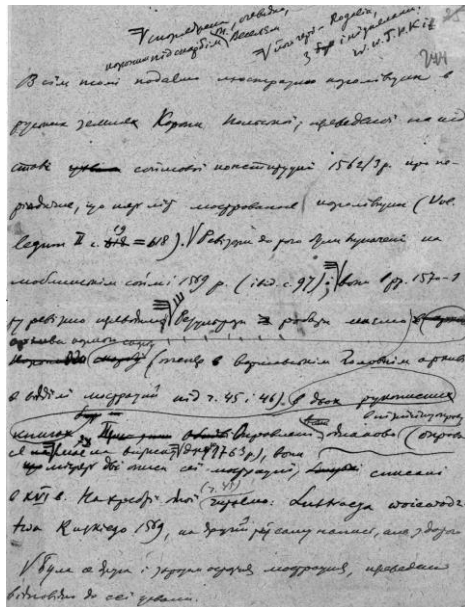
³⁵ *Хроніка НТШ.* — Львів, 1904. — Ч. 20. — С. 9; Записка, предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини // *Хроніка НТШ.* — Львів, 1905. — Ч. 24. — С. 19–21.

чину як «явище соціально-національне, продукт економічних суспільно-політичних обставин», не обминати питання організації та управління, внутрішніх відносин в козацькій державі³⁶.

М. Грушевський попередньо визначив коло бібліотек та архівів, де зберігалися джерела. Передбачалося працювати над «краківськими збірками (бібліотеки Чорторійських, університетська та академічна), варшавськими (головно ординація Красінських і генерального штабу), московськими (архіви міністерства юстиції і закордонних справ, також теки Маркевича в Рум'янцевському музеї), харківськими, чернігівськими архівами (залишки актів козацьких урядів), київською збіркою та деякими іншими збірками поменшого значення»³⁷. Крім цього, у полі зору дослідників були архіви і бібліотеки у Відні, Римі, Стокгольмі, Лондоні та інших містах Європи.

Великий обсяг роботи був не під силу одному чи кільком історикам, у роботу мав включитися колектив однодумців, об'єднаних єдиною ідеєю, з доброю науковою підготовкою, готових до цілеспрямованого, систематичного пошуку, збирання і видання матеріалів. За час викладання у Львівському університеті М. Грушевський зумів підготувати на своїх наукових семінарах не менше 10-ти молодих науковців, що мали б взяти на себе цю справу. Працюючи над виданням, вони б «здобували собі практичні підстави для самостійної роботи над архівами і взагалі археографічним матеріалом. Найкраще ж поле для дослідів — козацький період»³⁸.

Кодекс документів хронологічно мав охопити час з останньої чверті XVI до середини XVIII ст., розпадаючись на кілька періодів (до Хмельниччини, від смерті Хмельницького до 1664 р., часи Дорошенка

Мал. 3. Рукопис першої сторінки передмови М. Грушевського до сьомого тому «Жерел до історії України-Руси». ЦДІА України у Львові. — Ф. 401. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 244

³⁶ Записка, предложена архео-графічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козащини. — С. 20.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. — С. 19.

і Самойловича, Мазепи і Скоропадського). Загальний і редакторський нагляд над виданням джерел взяв на себе М. Грушевський. Як керівник, він визначив періоди, над якими мали працювати його учні: Іван Крип'якевич — з початків козаччини до 1648 р., Василь Герасимчук — 1657–1665 рр., Іван Кревецький — 1665–1676 рр., Іван Джиджора — 1720–1740 рр. Ці четверо учнів М. Грушевського розпочали з літа – осені 1905 р. систематичний розшук джерельних матеріалів під час тривалих археографічних експедицій.

«Переведено нараду над проектом археографічних подорожий в справі вібраня корпусу актів до історії козаччини, предложених проф. Грушевським».

У 1905–1906 рр. Василь Герасимчук, крім краківських бібліотек, студіював у Варшаві (бібліотеки ординацій Красінських та Замойських), Петербурзі (Публічна бібліотека), Іван Крип'якевич у 1906–1907 рр. опрацював збірки документів у краківських бібліотеках Чарторійських, Академії знань та Ягеллонській³⁹, Іван Джиджора — у Москві та Харкові (архів давньої Малоросійської колегії, архів Міністерства юстиції), Іван Кревецький — у краківських та варшавських рукописних колекціях.

Для праці в архівах слід було мати дозвіл. Особливо важко було його дістати у Росії. З цією метою направлялися звернення до Російської Академії наук, остання «ходатайствувала» перед відповідними установами, яким підпорядковувалися архівні заклади. Нерідко дозвіл видавав міністр юстиції або внутрішніх справ Росії⁴⁰. Не меншою тяганиною відзначалися й австро-угорські державні установи. Археографічна робота ускладнювалася через брак детальних каталогів, тому часто дослідники мали перегорнути безліч матеріалів, перш ніж натрапити на очікувані документи⁴¹. Нерідко під рукою не було потрібних книг для довідок, наприклад, В. Герасимчук у Кракові не міг знайти в бібліотеках ні праць російських авторів, ні томів «Актов ЮЗР»⁴².

³⁹ Листи Івана Крип'якевича до Михайла Грушевського / Підготував В. Горинь // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упоряд. Ф. Стеблій. — Львів, 2001. — С. 375.

⁴⁰ Загальні збори (дня 30 квітня 1907 р.) // Хроніка НТШ. — Львів, 1907. — Ч. 31. — С. 3; ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 154. — Арк. 9–10.

⁴¹ Василь Герасимчук писав Івану Кревецькому у листі 26 листопада 1905 р. про «страшно “паскудні” краківські каталоги: треба казати передавати рукописи до рук і вишукувати. Се дуже повільно йде» (Федорук Я. Листи Василя Герасимчука до Івана Кревецького // Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку / Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944) / Упоряд. Я. Федорук. — Львів, 1994. — С. 97).

⁴² Там само.

М. Грушевський з приводу складних умов праці своїх учнів у закордонних архівах та її значення для української науки скрушно писав: «Досить пригадати, що ті адепти історичної науки, які своїми трудами мали зібрати сей роспорошений історичний матеріал, мусіли не раз жертвувати насущними інтересами свого особистого життя, аби приймати участь в сій роботі. Далі — зміркувати, що майже неможливо було рахувати на довготривалу, систематичну роботу одних і тих самих співробітників, не будучи в стані забезпечити їм можливість віддаватися науковій роботі, тому що вся наукова робота наша все ще не має ніяких опор в публичних наукових інституціях, опирається виключно майже й досі на одно лише Наукове товариство ім. Шевченка з його нищими фондами, і в сферах офіційно-наукових тих, з якими наслідком самих обставин мусить входити в найближшу стичність, все ще вважається за рід контрабанди, котрою можна користуватись — але по можности до того користування не признаватись. Тільки зваживши сі обставини, можна відповідно оцінити обстанову, в якій мусіла розвиватись отся робота. Будемо одначе сподіватися, що енергія нашої суспільности, її молодших поколінь особливо, переборе всі сі труднощі, і праця раз зрушена з своєї мертвої точки, буде йти невпинно»⁴³. І дійсно — ті кошти, які виділялися комісією на побут під час археографічних експедицій, були мізерними, і лише цілеспрямовані молоді дослідники терпіли всі знегоди заради тієї довіряя, яку мав до них М. Грушевський, та усвідомлюючи, що на них покладено великий обов'язок — джерелознавчі дослідження історії України. І Крип'якевич пізніше, у своїх спогадах, писав про свої перші археографічні поїздки до Кракова у 1906–1907 рр.: «Жив дуже скромно, на обіди ходив до найдешевших їдалень (особливо, де давали даром хліб), а гроші щадив на інтелектуальні приємності і книжки, яких купував багато»⁴⁴.

Незважаючи на різноманітні перешкоди, М. Грушевський майже щороку висилав трьох–чотирьох дослідників на пошуки документів. Так, 1907 р. було ухвалено відрядити Федора Голійчука для праці в саксонських архівах над збіркою матеріалів про Пилипа Орлика. І. Шпитковський почав збирати матеріал з історії Коліївщини у Кракові, а В'ячеслав Липинський — з історії козаччини 1676–1709 рр. (мал. 4). Останній, крім цього, висловив намір видати один том матеріалів з історії Хмельниччини — про становище шляхти та її участь у Хмельниччині.

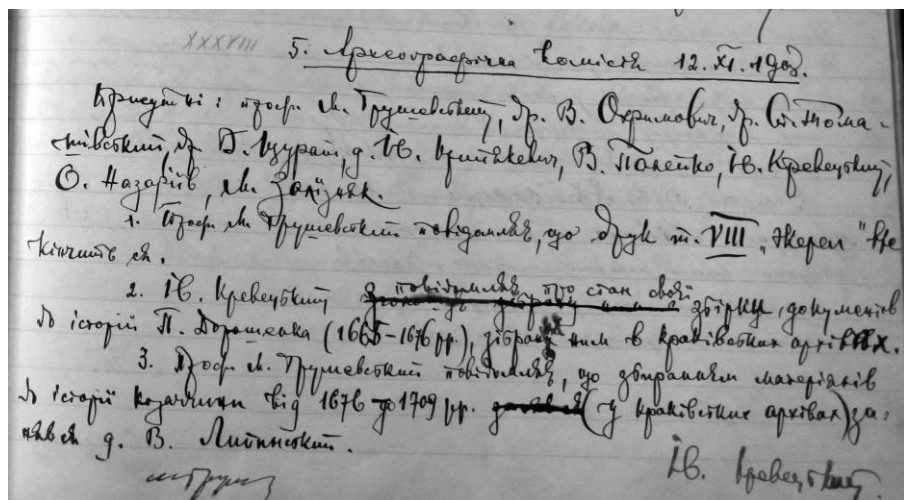
1908 р. Філарет Колесса працював у стокгольмських архівах, зробив реєстр документів, дотичних до козаччини, зняв деякі копії. З-по-

⁴³ Грушевський М. [Передмова] // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1908. — Т. 8. — С. VIII.

⁴⁴ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — С. 99.

між інших (не членів комісії) на археографічних студіях були Богдан Бучинський, Микола Залізняк (Роман Дашинич-Кульчицький).

Олександр Грушевський, намагаючись глибше дослідити тему козаччини, висунув у тому ж році план видання актів, що стосувалися внутрішньої історії Гетьманщини⁴⁵. Матеріал мав ділитися на кілька

Мал. 4. Протокол засідання Археографічної комісії НТШ 12 листопада 1908 р. з повідомленням М. Грушевського про збір В'ячеслав Липинський у краківських архівах матеріалів з історії козаччини 1676–1709 рр. ЦДА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 82.

груп: старшинське землеволодіння (правні умови), старшинське землеволодіння (економічні умови), монастирське господарство (умови юридичні та економічні), козаки і посполиті (правні умови, взаємні відносини двох верств), адміністративний устрій часів Гетьманщини, фінансова система, суд. Кожна група могла б становити один том архівного матеріалу на зразок «Жерел», «а разом з тим складати в купі загальний начерк внутрішнього життя Гетьманщини»⁴⁶. Хронологічно проект обіймав час від гетьманування Мазеви до скасування гетьманської влади.

С. Томашівський відпрацьовував матеріали періоду Хмельниччини у львівських та віденських архівах. 1910 р. на засіданні комісії він погодив проект видання витягів з мемуарів Радзивілла часів Хмельниччини. Коли ж з'ясувалося, що Краківська Академія наук планує видати рукопис цілком, то цей проект відпав. 1911 р. Археографічна комісія звернулася до Міністерства віровизнань і освіти через українську

⁴⁵ Грушевський О. Плян видання актів з внутрішньої історії Гетьманщини // Хроніка НТШ. — Львів, 1908. — Ч. 36. — С. 23–27.

⁴⁶ Там само. — С. 27.

парламентську репрезентацію у Відні, щоб воно визнало С. Томашівського членом римського «*Instituto austriaco di studii storici*» для праці над матеріалами у Ватиканському архіві конгрегації пропаганди віри⁴⁷. Прохання задовольнили, і С. Томашівський протягом трьох місяців 1911 р. працював у цьому архіві.

Систематичні студії над матеріалами до корпусу козацьких джерел, розпочаті 1905 р., дали свій перший результат 1908 р., коли вийшов друком 1-й том «*Матеріалів до історії української козаччини*», підготовлений Іваном Крип'якевичем⁴⁸. Документи походили з трьох бібліотек: князів Чарторийських, Академії знань у Кракові й Оссолінських у Львові. Оригіналів збереглося небагато, більшість — копії документів XVI, а частина — XVIII і XIX ст. Хронологічно збірка охоплює 1531–1632 рр.

Акти умовно розділено укладачем на такі групи: листи й інструкції українських гетьманів (10); листи до козаків: королівські, соймових послів, разом (8); акти комісій для козацьких справ (3); королівські листи, пропозиції, інструкції для соймів, урядників, до турецького уряду (46); інструкції соймаків (30); промови на соймах, щоденники соймові (9); матеріали, проекти і т. д. (11); військові рахунки і регести (6); листи різних осіб (40); листи чужих держав: Туреччини, волозького воєводи, татар (59); інструкції, звіти, звістки різного змісту (11)⁴⁹.

Перший том «*Матеріалів до історії української козаччини*» отримав схвальні відгуки рецензентів⁵⁰. Особливо відзначалась наукова значимість І. Крип'якевича, що докорінно змінила погляди дослідників на ранній період історії козацтва. Йдеться про грамоту, видану польським королем Стефаном Баторієм у Ризі від 9 квітня 1582 р., що забороняла українським урядникам підпорядковувати козаків своїй юрисдикції, обкладати їх податками і брати собі залишене після їхньої смерті майно⁵¹. Як і до кожного тому «*Жерел*», упорядник вмістив у «*Матеріалах...*» вступну розвідку і покажчики.

⁴⁷ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 83. — Арк. 1–2.

⁴⁸ Жерела до історії України-Руси, видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. — Львів: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1908. — Т. VIII: Документи по рік 1631 зібрав і видав І. Крип'якевич. XI + 46 + 407 (= Матеріали до історії української козаччини, видані під загальною ред. М. Грушевського. Т. I).

⁴⁹ Крип'якевич І. Вступне слово до т. I «*Матеріалів*» // Жерела до історії України-Руси. — Т. 8. — С. IX–X.

⁵⁰ Див.: Жукович Л. Н. [Рец.] Матеріали до історії української козаччини. — Т. 1 // Журнал Міністерства народного просвещения (далі — ЖМНП). — СПб., 1909. — № 11. — С. 232–238; Томашівський С. [Рец.] Матеріали до історії української козаччини. — Т. 1 // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1909. — Т. 45. — Кн. 3. — С. 691–692.

⁵¹ Жерела до історії України-Руси. — Т. VIII. — С. 53.

У козацькій серії вийшло ще два томи. М. Кордуба тривалий час, починаючи від 1906 р., займався розшуками матеріалів про зносини Богдана Хмельницького з семигородським князем Юрієм II Ракоці у державному архіві у Відні (відділи *Polonica* і *Turcica*, частини венеціанського архіву, перевезеного в час окупації Венеції Австрією — *Disparacci di Germania*), архіві Міністерства закордонних справ у Москві; рукописами бібліотеки Оссолінських у Львові⁵². З часом його збірка склала цілий том матеріалів про міжнародне становище та дипломатичні стосунки козацької держави⁵³. Редакційне опрацювання документів та друк тривали від вересня 1909 р. до лютого 1912 р. Таке зволікання на початках пояснюється завантаженістю М. Кордуби у Чернівцях, де він учителював і не міг «попри шкільну науку 22 години тижнево і обовязки родинного житя [...] робити двох робіт нараз»⁵⁴. Але потім сповільнився темп набору матеріалу у друкарні товариства. У вересні 1910 р. М. Кордуба писав своєму вчителю: «Видавництво затягає не з моєї вини, бо не раз тижні минають заки дістану нову коректу. З того виходить ще й та недогода, що до складу беруть щораз иньших зицерів, через що перша коректа виглядає горендально»⁵⁵.

Опубліковані документи торкаються різноманітних тем: вибори польського короля 1648 р., семигородські взаємини Польщі, Юрій II Ракоці і його польська політика, віденський двір у стосунках з Польщею та ін. Причому козацька тема досить виразно простежується на тлі міждержавних стосунків того часу. Автор видання значно скорочує поодинокі документи, бо «історична вага багатьох актів лежить не так в дословнім тексті, як радше їх змісті»⁵⁶. Тому український текст часто вклинюється в мову акта. Заголовки документів подаються українською, латинською, німецькою та польською мовами досить лаконічно.

Як виглядали козацькі справи за часів Б. Хмельницького очима папських нунціїв у Варшаві Джованні де Торреса (1648–1652) і Петра Відоні (1652–1657), показав Степан Томашівський у XVI томі «Же-

⁵² Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упоряд., авт. вст. розд. і наук. комент. О. Купчинський. — Львів, 2016. — С. 179–198.

⁵³ Жерела до історії України-Руси, видає археографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. — Львів: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1911. — Т. XII: Акти до Хмельниччини (1648–1657) зібрав і видав М. Кордуба. — VIII + 60 + 545 с. (= Матеріяли до історії української козаччини, видані під загальною ред. М. Грушевського. Т. V). Нумерація томів серії довільна (черговими були перші вісім томів, далі вийшли томи XII, XVI, XXII), оскільки вони видавалися за готовністю до друку, а не за хронологією.

⁵⁴ Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. — С. 184.

⁵⁵ Там само. — С. 189.

⁵⁶ *Кордуба М.* Передне слово // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1911. — Т. XII. — С. VI.

рел»⁵⁷. Для збирання матеріалів С. Томашівський двічі побував у Римі, працював у ватиканських архівах. Перший раз — у квітні–травні 1910 р. і другий — за клопотанням Виділу НТШ (див. додаток № 3) протягом 3-х місяців 1911 р. (середина жовтня–середина січня) як член *Instituto austriaco di studii storici*. Для «кращих цілей української історіографії» він використав відділ нунціатур, де містилося найбільше матеріалу з української історії, а донесення нунціїв з Польщі давали досить систематичний огляд подій в Україні⁵⁸. С. Томашівський за цей час докладно оглянув нунціатури за 1648–1660 рр., опрацьовуючи матеріал «тройким способом, роблячи: повні копії, ексцерпти і реєстри — відповідно до ваги акту чи документу»⁵⁹. З великої кількості документів, число яких сягало 1000, видавець вибрав найцінніші в історичному плані, що увійшли до першого тому нової серії «Ватиканських матеріалів до історії України». На жаль, до нього не було підготовлено ні вступної розвідки, ні покажчиків.

До публікації джерел з історії внутрішнього життя Гетьманщини М. Грушевський повертається у 1910 р. Зокрема йому належить ідея продовжити видання «Дневника» генерального підскарб'я Якова Марковича. Видання започатковане у 1859 і 1893–1897 рр. (з'явилися перших три томи до 1734 р. включно) відповідно Олександром Марковичем та Олександром Лазаревським, однак з великими пропусками і русифікацією мови. У кінці квітня 1910 р. історик запропонував долучитися до справи М. Василенка, на що той погодився⁶⁰. Вже 9 червня 1910 р. проект видання підтриманий членами Археографічної комісії НТШ у Львові. М. Василенко виконав посередницькі функції у перемовинах із власниками автографа, нащадками козацького старшини⁶¹, залучив до копіювання щоденника Вадима Модзалевського із оплатою 50 коп. за аркуш обсягом 100 рядків⁶². О. Оглоблин згодом писав, що «найбільш відповідним кандидатом на редакцію був В. Модзалевський,

⁵⁷ Жерела до історії України-Руси, видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. — Львів: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1924. — Т. XVI: Донесення римських нунціїв про Україну 1648–1657. — 236 с. (= Ватиканські матеріали до історії України зібрав і видав С. Томашівський. Т. I. Вип. 1: Тексти).

⁵⁸ *Томашівський С.* Тимчасове справозданє з археографічних занять у Ватиканським архіві в Римі // Хроніка НТШ. — Львів, 1912. — Ч. 50. — С. 16.

⁵⁹ Там само. — С. 17.

⁶⁰ *Гирич І. М.* Грушевський і М. Василенко (До історії творчих взаємин) // *Його ж.* Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації. — К., 2016. — С. 493.

⁶¹ Від Комісії // *Жерела до історії України-Руси.* — К.; Львів, 1913. — Т. XX. — С. V.

⁶² *Гирич І. М.* Грушевський і М. Василенко (До історії творчих взаємин). — С. 494.

зв'язаний з Чернігівщиною, де в родинному маєтку Марковичів в селі Сварові, на Глухівщині, знаходився дорогоцінний манускрипт цього пам'ятника»⁶³. Значну участь у редагуванні «Дневника» Марковича взяв також М. Василенко: на завершальному етапі підготовки матеріалів до друку він вичитував і звіряв коректуру з оригіналом. Як безпосередній виконавець проекту, В. Модзалевський пропонував скласти до тому покажчики⁶⁴, але М. Грушевський та М. Василенко вважали за доцільне зробити це після реалізації всього видання, тобто видруку IV і повторного друку I–III томів «Дневника». З цієї самої причини В. Модзалевський не підготував великої вступної розвідки⁶⁵. «Дневник» вийшов друком у Києві як 22-ий том «Жерел»⁶⁶. Після видання одного тому справа зупинилася через непорозуміння в питаннях фінансування⁶⁷. Відсутність детальної археографічної передмови і науково-довідкового апарату сучасними істориками оцінюється як недолік цього видання, яке «не можна вважати зразковим навіть з погляду тогочасної наукової археографії»⁶⁸. Але тут не враховано тієї обставини, що видавець не був самостійним у питаннях підготовки до друку щоденника. Як також і того, що на заваді з'ясування багатьох складних місць документа був поганий почерк оригіналу, який, на переконання М. Василенка, добре прочитати могла лише донька О. Лазаревського⁶⁹.

М. Василенко, який в останні передвоєнні роки був у тісних приятельських відносинах із М. Грушевським, пропонував йому інші джерельні видання з історії Гетьманщини. Тут треба зазначити, що, на пропозицію М. Грушевського, 28 червня 1911 р. М. Василенка і В. Модза-

⁶³ *Оглоблин О.* Микола Василенко й Вадим Модзалевський (за неопублікованими матеріалами) // Український історик. — Нью-Йорк; Мюнхен, 1966. — № 3–4. — С. 16.

⁶⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. — Ф. 1235: Грушевські. — Оп. 1. — Спр. 375. — Арк. 65.

⁶⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 3974: М. Василенко. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 6 зв.

⁶⁶ Жерела до історії України-Руси, видає археографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. — К.; Львів: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1913. — Т. XX: Дневник Якова Марковича, 1735–1740 роки, видав В. Модзалевський. — VIII + 385 с. (= Дневник Якова Марковича. Т. IV). Книгу надруковано у київській друкарні Л. Криносського. М. Грушевський перед війною дедалі частіше практикував друк книг у Києві, бо тут очолював Українське наукове товариство, що вимагало його періодичної присутності.

⁶⁷ *Оглоблин О.* Микола Василенко... — С. 17.

⁶⁸ *Кіржаєв С. М.* Деякі зауваження щодо археографічної діяльності УНТ (Чи існувала в товаристві окрема Археографічна комісія?) // Український археографічний щорічник. — К., 1999. — Вип. 3–4. — С. 81.

⁶⁹ *Гирич І. М.* Грушевський і М. Василенко (До історії творчих взаємин). — С. 496.

левського обрано членами Археографічної комісії НТШ⁷⁰, так що вони дедалі більше відчували приналежність до когорти археографів товариства. У 1911 р. виникла думка видавати матеріали судового процесу над Чуйкевичем і «цим започаткувати серію публікацій юридичних матеріалів з історії права»⁷¹. Також передбачалося друкувати «Генеральне слідство про маєтності». М. Василенко 1912 р. розпочав копіювання матеріалів Стародубського полку⁷². Тоді ж М. Грушевський зацікавився альбомом Де ля Фліза, а тому М. Василенко переглядав його у збірці О. Лазаревського і висловився про нього як про цінне історичне джерело⁷³. На останньому засіданні перед війною 1913 р. Археографічна комісія ухвалила розпочати переговори з М. Василенком у справі видання договорів гетьманів з московським урядом (мал. 5). Однак всім цим видавничим планам перешкодив конфлікт у НТШ та відставка М. Грушевського, а Археографічна комісія Українського наукового товариства через відсутність матеріальних засобів і початок Першої світової війни так і не змогла розвинути своєї діяльності.

Варто також зупинитися на нереалізованих виданнях матеріалів з історії козаччини, які готувалися до друку іншими учнями М. Грушевського у рамках Археографічної комісії. Тут наведемо приклад І. Джиджори, В. Герасимчука, І. Кревецького та Ф. Голійчука. Іван Джиджора, один з улюблених учнів М. Грушевського, згідно із планом видання документів з історії козачтва 1905 р., поїхав у археографічні відрядження чи не першим: у серпні–вересні того року він працював в архівах і бібліотеках Харкова і Москви⁷⁴, збираючи матеріали до історії

⁷⁰ Фелонюк А. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія. — Т. 1. — С. 272.

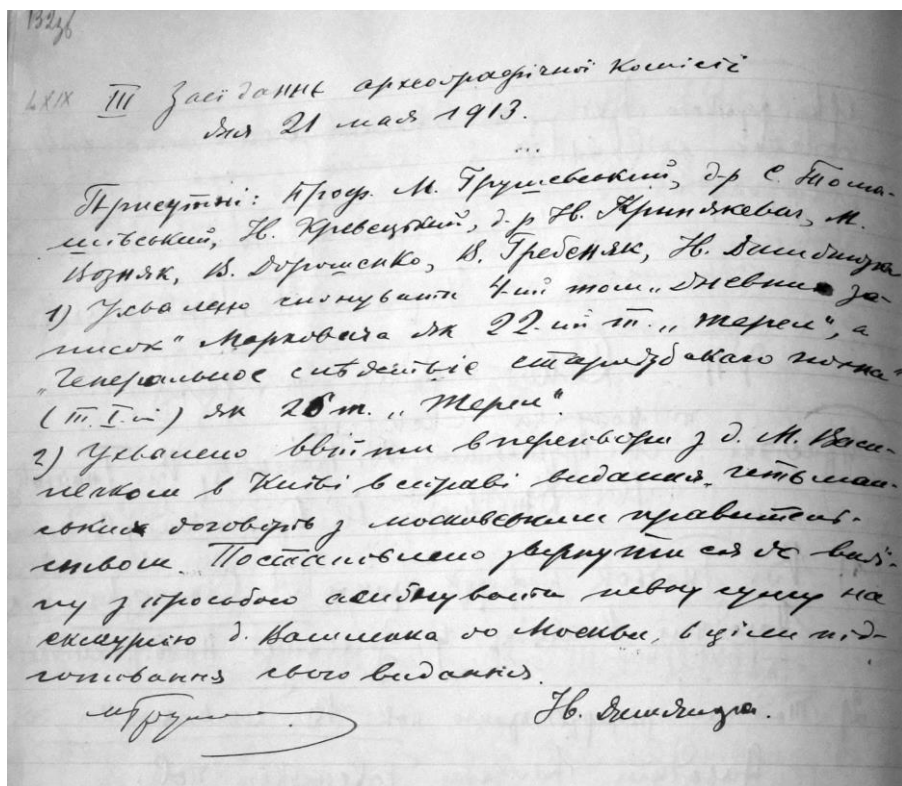
⁷¹ Гирич І. М. Грушевський і М. Василенко (До історії творчих взаємин). — С. 495.

⁷² На засіданні Археографічної комісії НТШ 1 травня 1913 р. прийнято рішення публікувати ці матеріали як 26-й том «Жерел» (ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 132 зв.). Вже після відставки М. Грушевського з голови НТШ, а відповідно і Археографічної комісії, 3 грудня 1913 р. видання цієї пам'ятки взяло на себе Українське наукове товариство у Києві (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. — Ф. X. — Спр. 32919. — Арк. 58 зв., 62, 63, 65 зв.). Воно побачило світ лише 1929 р. під редакцією Катерини Лазаревської і титром Археографічної комісії Всеукраїнської Академії наук. Див.: Український архів видає Археографічна комісія Всеукраїнської академії наук. — Т. 1: Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. — К.: 3 друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929. — 576 с.

⁷³ Гирич І. М. Грушевський і М. Василенко (До історії творчих взаємин). — С. 496.

⁷⁴ Пришляк В. Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування // Листування Михайла Грушевського та Івана

Гетьманщини 1720-х – 1740-х рр. Він ще два рази, у квітні–липні 1908 і березні–жовтні 1910 рр. працював у архівах Харкова і Москви⁷⁵. Однак до видання цілісної збірки документів у серії «Жерел» так і не дійшло, хоча вона планувалася з періоду Гетьманщини часів Данила Апостола під назвою «Акти до історії гетьманського правління 1727–1734 рр.»⁷⁶, про що, зрештою, на засіданні Археографічної комісії у грудні 1909 р.

Мал. 5. Протокол останнього засідання Археографічної комісії під головуванням М. Грушевського 21 травня 1913 р. ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 132 зв.

Джиджори / Упоряд. С. Панькова, В. Пришляк. — К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2008. — С. 17. — (Епістолярні джерела грушевськознавства. — Т. IV).

⁷⁵ Там само. — С. 20–24.

⁷⁶ Завдання підготувати збірку документів до «Жерел», поряд із завершенням докторату та написанням статей до «Записок НТШ», ставив перед І. Джиджорою його вчитель М. Грушевський у липні 1908 р. Він зокрема писав у одному із листів до свого учня: «... треба зробити щось з матеріалами Архива юстиції — вибрати збірку документів для “Жерел”, статейку для “Записок” і написати дисертацію» (Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори. — С. 172).

повідомляв М. Грушевський, а сам укладач представив структуру праці на засіданні Історично-філософської секції НТШ 13 лютого 1913 р.⁷⁷. На думку дослідника творчої спадщини І. Джиджори В. Пришляка, матеріали вченим було зібрано і «том джерел фактично був підготовлений до видання (хоча і не в остаточній редакції)»⁷⁸. Вже після смерті І. Джиджори, у 1930 р., М. Грушевський опублікував лише збірку статей свого найулюбленішого учня під назвою «Україна в першій половині XVIII віку»⁷⁹.

В. Герасимчук, за планом керівника комісії, опрацював матеріали з 1657–1667 рр., головним чином часи гетьманів Івана Виговського та Павла Тетері. Вже 1 листопада 1905 р. на засіданні Археографічної комісії ухвалено грошову дотацію для нього на пошукову поїздку в архіви Кракова⁸⁰. Відтоді протягом кількох років вчений проводить збір відповідних джерельних матеріалів (головним чином у Кракові, Варшаві і Петербурзі у листопаді 1905 — травні 1906, жовтні — грудні 1906 р.⁸¹), які планувалося публікувати у «Жерелах», про що М. Грушевський повідомляв на засіданнях комісії у 1909–1910 рр.⁸², а у липні–вересні 1912 рр. В. Герасимчук обіцяв своєму вчителю надіслати до друкарні всі матеріали, після остаточної їх звірки⁸³. Однак справа затягувалася; у першу чергу через завантаженість В. Герасимчука педагогічною роботою її так і не було доведено до логічного завершення перед війною, а зібрані матеріали, очевидно, втрачено⁸⁴. Як відомо, до видання «Матеріалів до історії козаччини XVII віку» вчений повернувся у кінці 1920-х — на початку 1930-х рр., коли М. Грушевський планував їх публікувати під титром Археографічної комісії ВУАН, однак через різні причини цього не відбулося, а матеріали, які В. Гера-

⁷⁷ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 130 зв.

⁷⁸ Пришляк В. Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування. — С. 34.

⁷⁹ Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і матеріали. — К., 1930. — VIII + 171 с.

⁸⁰ Хроніка НТШ. — Львів, 1905. — Ч. 24. — С. 18.

⁸¹ Гирич І., Самсоник Н. Листи В. Герасимчука до М. Грушевського // Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку // Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944) / Упоряд. Я. Федорук. — Львів, 1994. — С. 58–70; Федорук Я. Листи Василя Герасимчука до Івана Кривецького // Там само. — С. 103–104.

⁸² Федорук Я. Василь Герасимчук та його невидані «Матеріали до історії козаччини XVII віку» // Там само. — С. 16.

⁸³ Гирич І., Самсоник Н. Листи В. Герасимчука до М. Грушевського. — С. 81–83.

⁸⁴ Федорук Я. Василь Герасимчук та його невидані «Матеріали до історії козаччини XVII віку». — С. 17–18; Гирич І., Самсоник Н. Листи В. Герасимчука до М. Грушевського. — С. 49–50.

симчук фактично збирав поновно, загубилися⁸⁵. Лише у 1994 р. завдяки наполегливій праці Я. Федорука їх вдалося опублікувати. Як зазначалося вище, І. Кривецький, отримавши гроші від комісії на археографічні дослідження, у січні 1906 р. поїхав слідом за В. Герасимчуком до Кракова. Він збирав матеріал до часів гетьманування Петра Дорошенка⁸⁶. Ще 27 грудня 1909 р. на засіданні Археографічної комісії М. Грушевський повідомляв, що поряд із І. Джиджорою, С. Томашівським, О. Грушевським над збіркою документів до «Жерел» працює І. Кривецький⁸⁷. Однак видимих результатів цієї роботи надалі немає, окрім статті в «Записках НТШ»⁸⁸; вчений більше цікавився історією Галичини ХІХ ст.⁸⁹.

На відміну від інших учнів вченого, Ф. Голійчук офіційно не був членом Археографічної комісії НТШ, хоча їздив у 1907, 1912, 1913 роках з археографічною метою до Кракова, Дрездена, Відня та Раперсвіля (Швейцарія), де виявляв листи гетьмана Пилипа Орлика. На засіданні Археографічної комісії 13 жовтня 1906 р., на пропозицію М. Грушевського, було ухвалено видати збірку документів, що стосуються діяльності Пилипа Орлика, зібрану Ф. Голійчуком, а 10 квітня 1907 р. — вирішено надати йому 300 корон на виїзд до саксонських архівів для збирання матеріалів по цій темі. На засіданні Археографічної комісії 4 липня 1909 р. запропоновано видати збірку листів П. Орлика, виявлену А. Єнсеном у стокгольмських архівах, спільно із зібраними на той час матеріалами Ф. Голійчука. 21 листопада 1909 р. М. Грушевський повідомив, що у серії «Жерела» готова збірка матеріалів про П. Орлика, укладена Ф. Голійчуком. Однак насправді видання цих матеріалів відкладалося на невизначений термін. Перешкодою у цілеспрямованій пошуковій роботі молодого вченого були невідрадливі обставини його життя: догляд за хворою матір'ю, складання іспитів на отримання вчительського звання, які розтягнулися на кілька років, пошуки сталого місця праці у провінції. У 1908 р. він захистив письмову роботу для іспиту з історії — «Филип Орлик і сучасна політика європейська». Екзаменатором був М. Грушевський, який 19 жовтня 1908 р. оцінив твір на відмінно: «Праця написана на підставі не виданого, в значній частині самим автором зібраного матеріалу. Кандидат вложив в неї багато самостійної роботи». У тому ж році він отримав посаду помічника вчителя в Самбірській гімназії. Незважаючи на всі труднощі, наміру підготувати збірку документів, присвячену П. Орлику, вчений не полишав.

⁸⁵ Федорук Я. Василь Герасимчук та його невидані «Матеріали до історії козаччини ХVІІ віку». — С. 21–26.

⁸⁶ Хроніка НТШ. — Львів, 1908. — Ч. 36. — С. 19.

⁸⁷ Там само. — 1909. — Ч. 40. — С. 17.

⁸⁸ Кривецький І. Під протекцією курфюрста. До історії політики П. Дорошенка // Записки НТШ. — Львів, 1914. — Т. 117–118. — С. 127–136.

⁸⁹ Див.: Стеблій Ф. Іван Кривецький — історик-державник. — Львів, 2003. — 40 с.

Так, у липні 1912 р. він працював у архівах Дрездена, а на засіданні Археографічної комісії 6 листопада того ж року М. Грушевський «подав відомість про стан збірки Ф. Голійчука (часи Ф. Орлика)». На засіданні Археографічної комісії 5 лютого 1913 р. Ф. Голійчук безпосередньо доповідав про «стан своєї збірки документів, що відносяться до діяльності Ф. Орлика», а вже 19 лютого запропонував план «видання кореспонденції Филипа Орлика, яку постановлено друкувати в “Жерелах”». У тому ж році отримав наукову відпустку в Самбірській гімназії, під час якої опрацьовував рукописні матеріали в архівах Відня та Польському музеї в Раперсвілі. До початку Першої світової війни він так і не подав до друку листів П. Орлика, над якими працював останні сім років. На засіданні Історично-філософської секції 30 травня 1917 р. «рішено просити Ф. Голійчука о прискішення видання актів до історії Орлика». Однак збірку, яка нараховувала більше 200 листів, зібраних в рукописних відділах бібліотек і архівах Львова, Кракова, Дрездена, Відня, Раперсвіля і Стокгольма, так і не було надруковано⁹⁰.

Приклад Ф. Голійчука та інших вищезгаданих дослідників доводить, що навіть багаторічні археографічні пошуки у багатьох архівах не конче могли увінчатися успіхом, хоча витрачалося багато коштів і зусиль.

Окрім перерахованих учнів М. Грушевського, маємо відомості, що в археографічних експедиціях з метою виявлення документів з історії козаччини брали участь інші його учні. До таких належав політичний емігрант з Києва Микола Залізняк, який на початку квітня 1910 р. працював у архіві Міністерства закордонних справ у Москві під прибраним ім'ям Романа Дашинича-Кульчицького (з конспіративних міркувань)⁹¹. Він та І. Крип'якевич отримали дозвіл вивчати документи у московських архівах, про що голову НТШ повідомляв в. о. неодмінного секретаря Російської академії наук 24 березня 1910 р. (див. додаток № 2).

Видання документів з історії Львова та Ставропігійського братства. Після припинення Ставропігійським інститутом друку археографічних пам'яток Львівського братства комісія на засіданні 5 липня 1900 р. доручила С. Томашівському порозумітися з сеньйором інституту, істориком Ісидором Шараневичем, щодо передачі комісії видання

⁹⁰ Фелонюк А. Голійчук Федір // Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія. — К.; Львів; Тернопіль, 2018. — Т. 4 (у друці).

⁹¹ Що це одна й та сама особа аргументовано довів В. Тельвак. Див.: Тельвак В. Листи Михайла Грушевського до Олександра Лаппо-Данилевського // Записки НТШ. — Львів, 2017. — Т. 270: Праці Історично-філософської секції. — С. 326–327. Натомість автори коментарів до листування І. Джиджори та М. Грушевського припускали, що ним міг бути вчитель приватної гімназії в Рогатині середини 1920-х рр. Роман Кульчицький (Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори. — С. 393–394).

цих матеріалів⁹². Проте з цього проекту нічого не вийшло через політичну упередженість керівників-москвофілів Ставропігії. М. Грушевський, маючи на думці видання документів з історії Львова, особливо XV–XVI ст., у 1904 р. запропонував досліджувати львівську тематику студентові першого курсу Львівського університету Іванові Крип'якевичу. Юнак поринув у роботу над історією міста другої половини XV – середини XVI ст. Результатом роботи стала ґрунтовна публікація у 77–79 тт. «Записок НТШ» під назвою «Львівська Русь у першій половині XVI віку», написана на підставі міських книг. Джерельні матеріали, зібрані істориком станом на 1907 р., так і не було опубліковано⁹³. Інший учень М. Грушевського, Федір Срібний, досліджував Ставропігійське братство. У «Записках НТШ» оприлюднено низку цінних джерельних матеріалів до цієї теми.

На початку 1895 р. на засіданні Філологічної секції товариства⁹⁴ І. Франко запропонував проект видання **апокрифічних оповідань з місцевих рукописів XV–XVIII ст.**, з утворенням Археографічної комісії це видання перейшло у її руки.

Ось як І. Франко пояснює потребу цієї праці: «Розвій освіти і національного почуття в останньому віці зродив і у нас, між іншим, також пошану до пам'яток давнього життя нашої нації, зродив бажання збирати те, що можна зібрати..., а на підставі того зібраного матеріалу вникнути якомога в глиб душі тих давніх поколінь... І цікава річ, що чим більше призибується у нас тих пам'яток, чим докладніше ми з ними ознайомлюємося, тим ясніше виринає і зазначається у нас думка про одноцільність, неперервну суцільність духовної традиції і духовних інтересів на протязі нашої довговікової історії... Чуючи себе нацією суспільною і солідарною в духовних та економічних інтересах, ми знайдемо тоді в собі самих, в нашій солідарності той огонь і запал до праці, котрого нам тепер так часто не стає, знайдемо і всі цілою суттю відчуємо той спільний ідеал, котрого брак так многих з нас гонить на поклони чужим богам»⁹⁵.

П'ять великих томів цього найбільшого корпусу матеріалів, що вдалося зреалізувати комісії, виходили протягом 14 років (1896–1910)⁹⁶.

⁹² ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 31 зв.

⁹³ Вони побачили світ лише у 1994 р. зусиллями одного з авторів цих рядків. Див.: Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали / Упоряд. М. Капраль. — Львів, 1994. — [VI] + 394 с. — (Львівські історичні праці. Джерела. — Вип. 2).

⁹⁴ Франко І. Передмова // Памятки українсько-руської мови і літератури. — Львів, 1896. — Т. I. — С. II.

⁹⁵ Там само. — С. I.

⁹⁶ Памятки українсько-руської мови і літератури видає Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. — Львів: Накладом Наукового товариства імені Шевченка, 1896. — Т. I: Апокріфи старозавітні / Зібрав, упо-

Титанічних зусиль доклав Великий Каменяр в опрацюванні багатьох рукописів, що вміщували апокрифічні оповідання⁹⁷. Цей корпус апокрифів став найбільшим здобутком у вивченні цієї теми не лише в українській, а й в усіх слов'янських науках, і нічим не поступався напрацюванням провідних європейських вчених⁹⁸.

Видавнича робота йшла за детально розробленим планом. У перший том «Пам'яток» видавець включив старозавітні апокрифічні оповідання (мал. б), а у другий і третій — новозавітні (апокрифічні євангелія і діяння апостолів), у четвертий — есхатологічні апокрифи (катехізиси, апокрифи про святі обряди, загробне життя і про майбутній кінець світу)⁹⁹, в п'ятий — апокрифічні оповідання, вибрані з «Житій святих» та інших джерел. Хоча зроблено було дуже багато, але остаточно проект не вдалося завершити; опрацювання «Житій святих» тільки почалося, до того ж І. Франко мав на меті включити у видання «По-вісти і апологи світського змісту (походження. — М. К., А. Ф.)»¹⁰⁰.

ряд. і пояснив І. Франко. — II + LXVI + 394 с. (= Апокріфи і легенди з українських рукописів. — Т. I); 1899. — Т. II: Апокріфи новозавітні. А. Апокрифічні євангелія. — LXXVIII + 444 с. (= Апокріфи і легенди з українських рукописів. — Т. II); 1902. — Т. III: Апокріфи новозавітні. Б. Апокрифічні діяння апостолів. — M + LXVIII + 360 с. (= Апокріфи і легенди з українських рукописів. — Т. III); 1906. — Т. IV: Апокріфи есхатологічні. — XLVII + 524 (= Апокріфи і легенди з українських рукописів. — Т. IV); 1910. — Т. VI: Легенди про святих. — II + 300 с. (= Апокріфи і легенди з українських рукописів. — Т. V, ч. 1).

⁹⁷ Дехто з рецензентів (див.: *Истрин В. Н.* Новый сборник ветхозаветных апокрифов // ЖМНП. — СПб., 1898. — № 1. — С. 112–133; *Щербина В.* [Рец. на:] Апокріфи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко // Киевская старина. — К., 1897. — № 1. — С. 75–76) зробили закид автору в ігноруванні початкових редакцій апокрифів. Але І. Франко у передмові зазначав: «Значить мені не ходять оте, щоби віднаходити по змозі найстаршу редакцію даного пам'ятника, а противно, для мойого плану важніші, власне найновіші, так сказати, найбільше популярні українсько-руські його переробки. План цей вплив до того не апріорно, з якоїсь доктрини, а з тої обставини, що власне такі новітні рукописи знайшлися у мене під рукою...» (*Франко І.* Передмова // Памятки українсько-руської мови і літератури. — Т. I. — С. III).

⁹⁸ Див.: *Мельник Я.* «Апокрифи і легенди з українських рукописів» // Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія. — Т. 1. — С. 235–239.

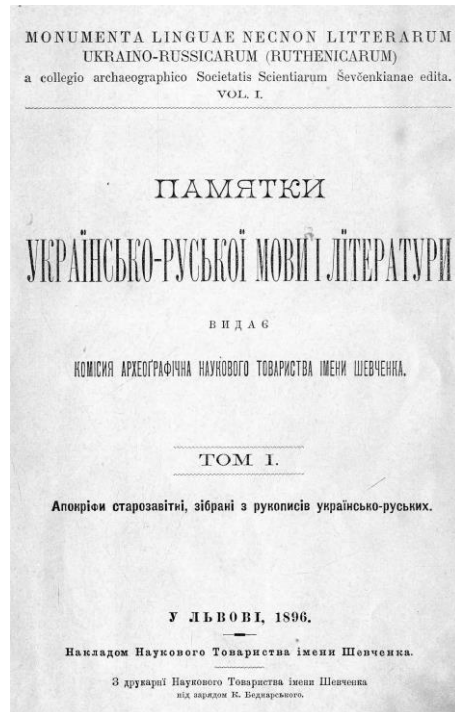
⁹⁹ Спочатку четвертий том «Апокрифів» мав ширший план, але після дискусії на засіданні Археографічної комісії 3 квітня 1907 р. І. Франко погодився «дати томові більше одноцільний зміст», не включаючи в цей том апокрифічні молитви, заклання, ворожіння і чарівні книги, звістки про природу (ЦДІА України у Львові Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 57 зв.).

¹⁰⁰ *Франко І.* Передмова // Памятки українсько-руської мови і літератури. — Т. I. — С. II–III.

Упорядник видав матеріал за принципами, виробленими Археологічною комісією — друкувати «слово в слово і буква в букву». Текст відтворювався церковнослов'янською кирилицею — «подобизною старого друку». За змогою подавалися різночитання і редакції інших рукописів і друків (частково латинською та грецькою мовами)¹⁰¹. За текстом публікації І. Франко часто робив невеликий коментар, відсилав читача до спеціальної літератури.

Велику допомогу в аналізі матеріалу отримували дослідники після ознайомлення з науковими розвідками, вміщеними на початку кожного тому (за винятком останнього). Ці розвідки написані в одному ключі, що важливо з огляду на систематизування матеріалів п'ятитомного кодексу апокрифів. Перелічимо питання, що І. Франко розглядав у своїх статтях: загальне поняття про апокрифи, індекси апокрифічних творів, збірки і видання апокрифічних оповідань, історіографія теми (автор простудіював не тільки слов'янську наукову літературу, але й західноєвропейську та грецьку), впливи апокрифічних текстів на літературу у слов'ян і в Західній Європі.

Наукова цінність Франкового видання апокрифів зумовлюється й показчиками, підготовленими майже до кожного тому — це показчики осіб і місць, згаданих у текстах; письменників і творів, використаних видавцем; «легендових і казкових мотивів»; неясних або рідковживаних слів¹⁰².

Мал. 6. Обкладинка першого тому «Памяток українсько-руської мови». Львів, 1896 р.

¹⁰¹ В. Істрін намагався применшити значення такого підходу, зазначаючи, що це «сізіфова праця», вкладає видавцем у пошуки різночитань. На його думку, редакції і різночитання слід шукати при спробі віднайти початкові варіанти текстів. Можна погодитися з рецензентом з огляду на історичний аспект, але не варто применшувати мовознавче значення публікації різночитань (*Истрин В. Н.* Новый сборник ветхозаветных апокрифов. — С. 122–123).

¹⁰² Велика кількість рецензій свідчить про значний резонанс «Апокрифів» у наукових колах; (крім згаданих див.: *Studzinski C.* [Рец.] Апокрифи і легенди

У перший рік існування комісія також розглянула план Кирила Студинського про нове видання неповторених **друків полемічного письменства XVI–XVII ст.** Автор проекту кілька разів робив повідомлення про стан підготовки матеріалів. 1900 р. К. Студинський мав на меті надрукувати твори Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного», Іпатія Потія «Оборона Собору Флорентійського» (в українській редакції), Стефана Зизанія «Казання св. Кирила про антихриста», полеміку Касіяна Саковича з Зизанієм, знову Іпатія Потія — «Prawa i przywileje»; «Poselstwo Michaela», «Посланіє Леонта», «Relacya, co sie dzi[e]lo 1605 г. u Warszawie»¹⁰³. Але через два роки цей план міняється, до нього включаються роботи Бенедикта Гербеста «Wypisanie drogi» (1567), Щасного Жебровського «Какої» (1595) і «Рѣсѣу» (1596), невідомий твір Клирика Острозького «Отвѣтъ на другій лист Ипатія Потѣя» (1599), лист Мелетія Пегаса і відповідь Потія «Relacie y u ważenie posterkow niektórych» (1609), рукопис Мелетія Смотрицького (1609)¹⁰⁴. З попереднього списку залишалось тільки два пункти: «Казання св. Кирила» Стефана Зизанія та «Оборона Собору Флорентійського» Іпатія Потія. Але й це не була остаточна редакція збірки полемічної літератури. Після довгих років обговорень і дискусій 1906 р. К. Студинський видав перший том «Пам'яток полемічного письменства кінця XIV і початку XVII ст.»¹⁰⁵. Остаточо, після третьої редакції, до цього тому увійшли стародруки: I. Бенедикта Гербеста: «Wypisanie drogi» (1567); II. Щасного Жебровського: «Kałkol, który rozsiewa Stephanek Zizania» (Вільно, 1595); III. Стефана Зизанія «Казання св. Кирилла о Антихристе» (Вільно, 1596) — в паралельному польсько-руському тексті; IV. Невідомий твір Клирика Острозького (1599); V. Іпатія Потія «Relacie y uważenie» (1609); VI. Рукопис Мелетія Смотрицького з 1609 р.¹⁰⁶. У великій вступній статті К. Студинський детально аналізує опубліковані стародруки і рукописи, пояснюючи незрозумілі місця літературно-істо-

з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко // *Kwartalnik Historyczny*. — Lwów, 1897. — S. 815–816; *Brückner A.* [Рец.] Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко // Там само. — 1898. — S. 304–306; *Качановский И.* [Рец.] Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко // *Киевская старина*. — К., 1900. — Кн. 1. — С. 36–38.

¹⁰³ ЦДІА України у Львові, Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 34 зв.

¹⁰⁴ Хроніка НТШ. — Львів, 1902. — Ч. 12. — С. 18–19.

¹⁰⁵ *Памятки українсько-руської мови і літератури* видає Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. — Львів: накладом Наукового товариства імені Шевченка, 1906. — Т. V: *Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.* / Вид. К. Студинський. — VI + LXII + 314 с.

¹⁰⁶ *Студинський К.* *Передмова* // *Памятки українсько-руської мови і літератури*. — Львів, 1906. — Т. V. — С. V–VI.

ричного характеру¹⁰⁷. На жаль, наступний том з серії пам'яток полемічної літератури не вийшов друком.

1908 р. Кирило Студинський виклав новий план — видання граматики Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького. В основному погодившись, комісія, на пропозицію М. Грушевського, поповнила проект, щоб видати комплект **староукраїнських граматики другої половини XVI — першої половини XVII ст.** К. Студинський виступив з ініціативою перевидання знаменитого «Треносу» Мелетія Смотрицького. Однак цих видавничих планів так і не вдалося реалізувати.

Натомість Олександр Колесса підготував проект **видання драматичних творів XVII–XVIII ст.** у хронологічному порядку: драми Якуба Гнатовича, шкільні драми «Алексій, чоловік Божий», «Містерії страстей Христових», вірші, друковані 1630 р. у Львові, «Dialogus de passione Christi», «Розмова во кратце о душе грешной», драми Симеона Полоцького «О Навуходносорі», «Комедія о блуднім сині», далі — «О Адам і Єві», «О Йосифі прекраснім», «О царстві Давиді і о сині Соломоні», Дмитра Ростовського «Комедія на Рождество Христове», «Ужасная измена», «Свобода», «Мудрость предвечная», «Володімір», «Йосиф патріарх» Лаврентія Горки, «Божая милость» — трагедія Сильвестра Ляскоронського, інтермедії Митрофана Довгалецького, вертепна драма і далі — «Брань честних добродетелей», драми Михайла Козачинського «Воскресеніє», Георгія Щербацького «Фотій», священника Івана Некрашевича, Сави Стрілецького, далі — «Драма воскресна», відкрита Іваном Франком¹⁰⁸. Але підготовка до видання зайняла дуже багато часу, аж поки 1909 р. комісія не рекомендувала Василю Щурату переbrати на себе цей проект.

Наступний і останній, восьмий том «Пам'яток» вийшов з перервою аж у 18 років — 1930 р., незадовго до припинення діяльності Археологічної комісії¹⁰⁹. Характерно, що упорядник тому «З української драматичної літератури XVII–XVIII ст.» Ярослав Гординський не був членом комісії, та й основна підготовча робота (обговорення, затвердження плану видання) лягла на плечі Філологічної комісії товариства.

¹⁰⁷ Іван Франко у своїй рецензії (див.: *Франко І.* [Рец. на:] *Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.* Т. I // *Літературно-науковий вістник*. — Львів, 1906. — Кн. 10. — С. 162–163) загалом схвально відгукнувся про це видання, але закинув К. Студинському, що він «усім серцем стоїть на боці унії та її давніх прихильників» (С. 163).

¹⁰⁸ Вчений запропонував його на другому засіданні Археологічної комісії 10 червня 1896 р. (ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 14 зв. — 15).

¹⁰⁹ *Памятки українсько-руської мови і літератури видає Археологічна комісія Наукового товариства імені Шевченка.* — Львів, 1930. — Т. VIII: *З української драматичної літератури XVII–XVIII ст.* Тексти і замітки / Подав Я. Гординський. — 225 с.

Все це позначилося на виданні: незначну частину тому складають драматичні твори з Дернівського рукопису, решта — статті Я. Гординського про тексти драм і різдвяних віршів з Дернівського рукопису («Дернівська різдвяна вірша», «Інтермедії з Дернівського збірника»), загальна характеристика української великодньої драми («Великодняя драма»), характеристика української інтермедії, її взаємовпливів з польською драмою («Польський вплив в українських інтермедіях»), а також вплив української драми на літературу («Зв'язок української інтермедії з українською літературою»). Тому важко визнати це видання цілком археографічним.

Видання творів красного письменства. В одному з томів «Пам'яток» до ювілею 1898 р. планувалося перевидати «Енеїду» Івана Котляревського, зібравши тексти різних видань. Михайло Грушевський та Володимир Коцовський висловили різні пропозиції: голова комісії пропонував суто наукове видання, а В. Коцовський радив видати «Енеїду» для ширшого читацького загалу без наукових коментарів. Комісія схвалила обидва проекти. Крім «Енеїди», до ювілейного тому мали увійти всі твори Івана Котляревського, але 1898 р. комісія скасувала своє рішення з огляду на аналогічний план у київських наукових колах¹¹⁰. 1900 р. комісія ухвалила пропозицію О. Колесси видавати твори Миколи Устияновича, підготовлені до друку студентами духовної семінарії у Львові. І. Франко та О. Колесса повідомили про намір передати до архіву товариства листи буковинського поета Юрія Федьковича для дальшої публікації. Але невдовзі це видання взяла на себе Філологічна секція НТШ¹¹¹.

Істориків красного письменства особливо цікавила епоха XVI–XVIII ст., що на той час залишалася малодослідженою. На засіданнях комісії 1909 р. дослідники оголосили кілька проектів. М. Возняк повідомив про намір видати полемічні писання Касіяна Саковича. Професор з Петербурга В. Перетц склав записку про видання *пам'яток українського віршованого письменства XVII–XVIII ст.*, конкретно маючи на увазі поетичну спадщину Климента Зинов'єва. І. Франко запропонував у «Пам'ятках» видати «Патерик» Йосифа Тризни 1649 р. з рукопису Василянського монастиря у Львові та передрукувати «Рай мисленний» і «Оглавленіє книг». М. Грушевський висловив думку про «зладження і видання збірника передмов до стародруків XVI–XVII ст.»¹¹². Володи-

¹¹⁰ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 19 зв.

¹¹¹ Твори Ю. Федьковича вийшли у серії Філологічної секції «Українсько-руська бібліотека»: Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання / Упор. О. Колесса, О. Маковей, І. Франко. — Львів. 1902–1938. — Т. 1–4.

¹¹² Цю ідею було реалізовано дещо пізніше, див.: *Титов Хв.* Матеріали до історії книжної справи на Україні в XVI–XVII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. — К., 1924. — 18 + 546 с.

мир Гнатюк мав намір видати збірку страстей Христових з рукописів, що зберігалися у нього та у І. Франка. 1910 р. Д. Багалій запропонував друк невиданих творів видатного українського філософа XVIII ст. Григорія Сковороди. 1912 р. вже тяжкохворий І. Франко повідомив, що готує до видання збірку творів єпископа словенського Климента¹¹³:

Із перерахованих проєктів у рамках Археографічної комісії вдалося реалізувати лише один. Йдеться про публікацію віршів згаданого щойно українського поета XVIII ст. Климента Зинов'єва у XII томі «Пам'яток»¹¹⁴. У розвідці, що передує матеріалам, автор подає літературу про поета (статті і видання його віршів Пантелеймона Куліша, Олександра Марковича), біографічні відомості про Климента Зинов'єва, аналізує сліди літературних впливів і традицій у його віршах¹¹⁵.

Вищенаведені досягнення стали можливі перш за все завдяки організаційній роботі членів НТШ у рамках Археографічної комісії, а також державним дотаціям на публікацію джерельних видань та організацію археографічних поїздок за кордон. Щодо фінансової підтримки, то вже на засіданні Виділу 15 лютого 1895 р. ухвалено петицію до міністра освіти з проханням підвищити субвенцію на видання «Жерел» до 6 тис. корон¹¹⁶. 2 грудня 1896 р. М. Грушевський запропонував Археографічній комісії проєкт звернення до сейму у справі фінансування археографічної роботи, який було підтримано¹¹⁷. У кінці 1897 р. М. Грушевський від імені комісії знову звертався до Крайового виділу з проханням збільшити річну субвенцію з 1000 до 2500 зол. рин. (див. *Додаток № 1*). Однак цих грошей не було виділено, а протягом 1896–1905 рр. бюджет комісії становив від 500 до 5500 зол. рин., щороку зростаючи лише на 500–1000 корон¹¹⁸. Це відповідно обмежувало кошторис видань комісії, який у 1900–1911 рр. зніс лише від 3200 до 5000 корон¹¹⁹. М. Грушевський шукав додаткових коштів. Так, у травні 1895 р. він отримав пожертву від українців Києва на наукові видання у сумі 1200 золотих ринських і планував за них надрукувати четвертий том «Записок» і другий том «Жерел»¹²⁰. Постійне недофінансування

¹¹³ Хроніка НТШ. — Львів, 1912. — Ч. 25. — С. 15.

¹¹⁴ Памятки українсько-руської мови і літератури видає Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1912. — Т. VII: Вірші Єром. Климентія Зинов'єва сина / Видав з передмовою В. Перетц. — ЛП + 228 с.

¹¹⁵ *Перетц В.* Передмова // Памятки українсько-руської мови і літератури. — Львів, 1912. — Т. VII. — С. I–LII.

¹¹⁶ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 26 зв.

¹¹⁷ Там само. — Спр. 42. — Арк. 15 зв.

¹¹⁸ *Фелонюк А.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка // Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія. — Т. 1. — С. 269.

¹¹⁹ Там само. — С. 270.

¹²⁰ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 33. — Арк. 28 зв.; Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. — С. 85.

значно обмежувало виконання запланованих М. Грушевським археографічних видавничих програм. Спершу було заплановано щороку видавати по одному тому «Жерел» і «Пам'яток», але з часом вирішено чергувати їх видання. Окрім друку джерел, великі фінанси витрачалися на копіювання документів у архівах, від 1905 р. на евристичну археографію. А тому не дивують часті нарікання М. Грушевського на невтішну ситуацію у цьому питанні: «Мусимо триматися незвичайної ощадності, — говорив вчений у своєму виступі на Звичайних загальних зборах НТШ 19 квітня 1905 р., — стараючися з малим грошем осягати тих результатів, на які інші аналогічні інституції потребують і мають суми вп'ятеро, вдсятеро більші. А той невеликий гурт людей, що на своїх плечах несе тягар наукової роботи Товариства, мусить тягнутися з останніх своїх сил, щоб серед прикрих наших обставин, у тій задушливій атмосфері, яка панує наоколо і в самій нашій суспільності, довести сю роботу, сю наукову репрезентацію всеукраїнську, до того моменту, коли поліпшиться доля нашого народу...»¹²¹. На підтвердження слів голови товариства зазначимо, що у 1900 р. НТШ отримало від краевого сейму та Відня грошову допомогу в сумі 14 тис. кор. рин.¹²² Натомість державні дотації іншим слов'янським науковим інституціям Австро-Угорської монархії істотно відрізнялися. Краківській академії знань у тому ж 1900 р. асигновано 93 тис. корон (мала також низку приватних фондів), Чеській академії наук — 80 тис.¹²³. Така диспропорція детерминувалася суто політичними чинниками, що свідчить про дискримінаційну політику польської крайової влади та віденського уряду, прихильного до поляків.

На перешкоді реалізації запланованих проектів, окрім фінансів, був суб'єктивний чинник їх виконавців, які часто займалися археографічними пошуками всупереч своїх основним заняттям, головним чином учительській праці. З цього приводу вчений говорив на тих же Загальних зборах НТШ: «... в сім [1905] році Товариство могло похвалитися цілим рядом праць молодих робітників, вихованих і підтриманих Товариством на науковій дорозі, особливо в області українознавства. Молодих сил, охочих і здібних до роботи, щоправда, нам не бракувало і не бракує. Тільки в тім біда, що підховавши і впровадивши в наукову роботу, Товариство наше тратить тих робітників, коли зі Льво-

¹²¹ Грушевський М. [Виступ на Звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 19 квітня 1905 р.] // *Його ж.* Твори у 50-и томах. — Т. 7: 1900–1906. — Львів: «Світ», 2003. — С. 535. — (Серія: Історичні студії та розвідки).

¹²² Хроніка НТШ. — Львів, 1901. — Ч. 5. — С. 9. Однак товариство у тому році видало наукової продукції на суму 26 097 кор. рин. (38 окремих книжок та 34 відбитки), тобто покривало недостачу із власних засобів, головним чином завдяки прибуткам друкарні (Там само).

¹²³ Хроніка НТШ. — Львів, 1902. — Ч. 9. — С. 5–6.

ва мусять вони розходитися для кусника хліба по провінції [...]. Якби не се, якби можна було молодим адептам науки лишитися у Львові, знаходячи зарібок, який не відтягав би їх безповоротно від науки, ми могли б уже тепер приступити до різних колективних, систематичних робіт у різних галузях нашої діяльності»¹²⁴. А тому із планованих 56-ти археографічних проектів у 1894–1913 рр. комісія реалізувала лише 22¹²⁵.

У процесі видання джерел М. Грушевський та його колеги напружували власну методику видання рукописних джерел. Частково вона перейнята від Київської археографічної комісії. Документи пропонувалося видавати окремими серіями, які мали свої назви і нумерацію. Кількатомове серійне джерельне видання вміщувало матеріали широкого кола дослідницьких питань з історії України (наприклад, соціальна й економічна історія Руського воєводства другої половини XVI ст., історія Галичини 1648–1657, історія козаччини тощо). До кожного тому додавалася ґрунтовна вступна стаття. Деякі томи містили іменні, географічні та тематичні покажчики. Документи у серіях публікувалися суцільним текстом (люстрації), в ексцерптах («Матеріали до історії козаччини») і регестах («Матеріали до історії Галичини», т. II; «Жерела», т. V). Така практика частково була запозичена з німецьких джерельних видань. У поодиноких випадках при кожному документі вказувалося його походження (автограф, оригінал, копія та ін.; «Жерела», т. XII). Під час археографічного опрацювання матеріалів вироблено методику передавання тексту. Зокрема, упорядники зберігали правопис оригіналу, написання великих і малих літер подавали відповідно до норм сучасного їм правопису; редакційні вставки в тексті чи скорочення позначалися дужками відповідної форми тощо. Всі ці приклади свідчать про високу культуру видання джерел, прийняту в Археографічній комісії.

Підводячи підсумки, наголосимо, що М. Грушевський був автором ідеї археографічних пошуків і видань в НТШ. Для їх ефективної реалізації ним створено Археографічну комісію, започатковано два серійних видання, організовано едиційні експедиції його учнів та колег. Вчений був головним редактором всіх видань комісії, а також автором двох записок про видання джерел до української історії (1894) загалом та козацтва (1905) зокрема. Реалізація археографічних проектів відбувалася трьома етапами: евристичним (проведення археографічних експедицій з метою пошуку рукописних матеріалів), камеральним (опрацювання виявлених документів) та едиційним (підготовка збірників до видання). Багато проектів членів комісії так і залишалися нереалізованими за браком коштів або з інших причин, пов'язаних з несприятливими умовами творчої праці учнів професора, які змушені були зароб-

¹²⁴ Хроніка НТШ. — Львів, 1902. — Ч. 9. — С. 538.

¹²⁵ Фелонюк А. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. — С. 271.

ляти собі на прожиття учительською працею у провінції. Попри все, протягом майже двадцяти років археографічної роботи у НТШ М. Грушевський вміло організовував людей задля досягнення мети — публікації джерельних матеріалів з історії України за програмою, що враховувала вимоги національної науки, яка тоді стрімко розвивалася головним чином зусиллями членів НТШ на чолі з найвидатнішим істориком.

ДОДАТКИ

№ 1

[арк. 5] 29.XI.[18]97

Високий Краєвий Виділе!

Археографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка з кінцем року має честь предложити свідлій увазі Високого Виділу виданий нею II-гий том «Жерел до історії України-Руси», що містить в собі люстрації королівщин в землях Перемиській і Сяноцькій з р. 1565 із вступною розвідкою редактора. Зіставляючи оцінку наукової вартости сего видання Високому Виділови, Археографічна комісія просить його вставитись перед Високим Соймом за підвисщенням дотеперішньої заповоги до висоти проєктованої з початку Археографічною комісією, себто до суми 2 500 зл. р., що дало б спроможність Комісії мати забезпечений бюджет для видання історичних і історично-літературних материялів, бо 1 000 зл. р. [арк. 5 зв.] до сього абсолютно не вистає.

У Львові, дня 29/11 (11/12) [18]97

Михайло Грушевський,
головний редактор Археогр[афічної] комісії

ЦДДА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. — 1. — Спр. 62. — Арк. 5—5 зв. Рукопис. Автограф М. Грушевського. Оригінал.

№ 2

И. о. Непременного секретаря
Императорской Академии Наук
11 марта 1910
№ 697

Милостивый Государь,

Имею честь сообщить Вам, по поручению конференции Императорской Академии Наук, что Академиею, согласно заявлению Вашему,

были сделаны соответствующие сношения для допущения сотрудников Археографической* комиссии Научного Товариства имени Шевченка во Львове Ивана Крипякевича и Романа Дашинича-Кульчицкого к занятиям в московском Главном архиве Министерства иностранных дел и в московском Архиве Министерства юстиции.

Ныне Государственный и С.-Петербургский Главный архив Министерства иностранных дел и Второй департамент Министерсва юстиции сообщили Академии, что занятия названным лицам в упомянутых Архивах разрешены.

Сообщая о сем, прошу Вас принять уверение в совершенном моем почтении и преданности

Его Высочордию
Г-ну Профессору
Грушевскому.

(підпис) [кн. Б. Голицын]

ЦДА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 154. — Арк. 10. Машинопис. Автограф Б. Голицина. Оригінал.

№ 3

[арк. 1] 9 грудня 1910

Високоповажаний Пане После!***

Дякуючи за дотеперішні старання Ваші і всеї Хвальної Репрезентації коло успішної протекції Наукового товариства ім. Шевченка перед ц. к. правительством, Виділ того ж Товариства звертається до Вас з просьбою зайнятись ласкаво ще отсею спеціальною справою.

Для закороеного на широку скалю видання «Корпуса актів до історії козаччини», які що тільки уможливають докладний розслід української історії, потрібно неминуче використанє дуже богатих засобів Ватиканського архива в Римі, одначе наше Товариство не є в силі удержати в Римі свою власну архивну експедицію, натомість легко можна б се зробити якби Міністерство просвьіти підпомогло наше Товариство так як підпомагає Краківську академію наук. Се діє ся таким способом, що ся Академія окрім спеціальних підмог від правительства на власну постійну експедицію в Римі, дістає ще таке улєкшенє, що кандидати поручені нею дістають місце стипендистів в загально-австрійськїм [арк. 2] Instituto storico austriaco в Римі. Отсю другу форму підмоги

* У документі помилково «Археологической».

** Очевидно, це прохання Виділ НТШ адресував депутату віденської Палати послів, голові Української парламентської репрезентації (фракції), дійсному члену НТШ та члену Археографічної комісії Костю Левицькому.

може Міністерство дуже легко примінити і до нашого Товариства і при найблизшій обсаді стипендистів у згаданім інституті (на весні) дати одне місце кандидатови Наукового товариства ім. Шевченка.

Просимо отже Вас, Високоповажаний Пане Посол, і всю Хвальну Репрезентацію висднати задалегідь у Міністерства освіти принципіальну згоду на сей проєкт, а тоді наше Товариство внесе конкретне порученє свого кандидата на се місце.

Поручаючи ще раз горячо сю справу ласкавій увазі Панів Послів остаємо з глибоким поважанєм.

За Виділ

ЦДДА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 83. — Арк. 1–2. Машинопис на бланку НТШ. Копія.

№ 4

Видавничі проєкти, запропоновані М. Грушевським та іншими членами Археографічної комісії НТШ

1894

1. Акти Белзької землі (пропозиція (далі — проп.) М. Грушевський).

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

2. Акти до історії Львова XV–XVI ст. (проп. М. Грушевський)

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

3. Акти до історії України XVII–XVIII ст. (проп. М. Грушевський) — розглядалося як поновлення видання «Актів Юго-Западной России».

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

4. Акти Литовської і Руської Метрик для історії Київщини, Брацлавщини, Волині і Лівобережної України XV–XVI ст. (проп. М. Грушевський).

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

5. «Генеральне слідство про маєтності» 1729–1730 рр. (проп. М. Грушевський)

– не здійснено в 1890-х рр. Проєкт знову обговорювався в комісії 1912 р.

Див. № 53.

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

6. Збірник джерел до історії українського права (проп. М. Грушевський) — пропонувалося включити різні редакції «Руської Правди» і канонічних статутів, дипломи XIII–XV ст., земські грамоти Великого князівства Литовського і т. п.

Грушевський М. Про видання ... — С. 15.

Опубл.: Правда Руска, памятник законодатний права руского з XI віку / Уложив К. Левицький. — Львів, 1895. — 51 с.

7. Збірник люстрацій та інвентарів Белзької землі XVI ст. (проп. М. Грушевський).

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

Видання частково реалізовано: див. № 8.

8. Збірник люстрацій та інвентарів Руського воєводства з XVI ст. (проп. М. Грушевський) — пропонувалося вмістити люстрації 1565 р.; інвентарі Самбірського і Дрогобицького староств 1568 р.; ревізії прав шляхетських 1564 р.; люстрації 1570 р.; документи з Скарбу Коронного.

Проект частково реалізовувався протягом 1895–1900 рр.

Грушевський М. Про видання ... — С. 13.

Обумовлена така методика передачі тексту: «При виданні заховано такі принципи: друкувати буква в букву, нічого не змінюючи, навіть блудів — без занотовання; заховано правопис оригіналу, з такими виїмками: U і V уживаються без різниці всякої, тож задержано букви ці лише в іменах власних; у, що замінює її, в друку означено через ij, sz заміняно на ss, ę удержано там, де було видно якусь консеквенцію в уживанні (наприклад, перед носовими), де ж воно уживається без різниці з е (а в деякім письмі — наприклад варшавському кодексу годі їх навіть відрізнити часом), там цієї відміни не нотовано; великі літери й пунктацію заміняно відповідно правилам сучасним. Все додане таке, чого не було в оригіналі, поставлено в []; все внесене в текст з скорочень, означених значками, або доповнене з контексту на видертих або виляних місцях, взято в (). На маргінезі означено нумерацію оригінала. На останку просимо звернути увагу на “похибки”, де виправлено зауважені помилки, не нотуючи одначе такі, як в інтерпункції, або в руських словах, що нікого в блуд ввести не зможуть» (*Грушевський М.* Передмова // Жерела. — Львів, 1895. — Т. 1. — С. VII–VIII).

Опубл. частково: Жерела. — Львів, 1895. — Т. I: Люстрації земель Галицької і Перемиської / Вид. за ред. М. Грушевського. — VIII + 53 + 311 с.; Львів, 1897. — Т. II: Люстрації земель Перемиської й Сяноцької / Вид. за ред. М. Грушевського. — II + 73 + 314 с.; Львів, 1900. — Т. III: Люстрації земель Холмської, Белзької і Львівської / Вид. за ред. М. Грушевського. — II + 27 + 585 с.

Див. № 7.

9. Збірник пам'яток давнього українського письменства (проп. М. Грушевський).

—пропозиція обґрунтовувалася рідкістю та недоступністю видань українських письменників XI–XV ст.

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

10. Інвентарі XVII–XVIII ст. для історії селянства (проп. М. Грушевський).

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

11. «Літописець русько-литовський» (проп. М. Грушевський) — пропонувалося видати т. зв. Познанський варіант разом з іншими вже виданими списками, що стали важкодоступними для дослідників.

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

12. Найдавніші акти Подільської землі XV–XVI ст. (проп. М. Грушевський).

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

Опубл. частково як видання Київської комісії для розбору давніх актів.

13. Пам'ятки українського письменства XVI–XVII ст. («Хроніка Софоновича», «Літописець Волині та України» та ін.) (проп. М. Грушевський) — передбачалося видавати як історичні, так і літературні пам'ятки.

Грушевський М. Про видання ... — С. 14.

Див. № 38.

1895

14. Збірка стародруків XVI–XVII ст. (Стефан та Лаврентій Зизанії) (К. Студинський) — видання передбачало тільки ті стародруки, що не перевидавалися. Частково реалізовано.

З товариства // Записки НТШ. — Львів, 1896. — Т. 14. — С. 1;
ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 16.

15. Збірник актів про Львів і Галичину в часи Хмельницького (С. Томашівський) — проект під назвою «Матеріали до історії Галичини» був частково реалізований в серії «Жерела».

З товариства // Записки НТШ. — Львів, 1896. — Т. 11. — С. 1.

У виданні проголошено: «Щодо самої техніки видання ми придержувалися тої гадки, що історичні матеріали повинні бути видавані в правописній формі оригіналу, тому з того боку нічого не змінiali. Зате з легко зрозумілих причин зважилися багато документів подавати в скороченні, вони означені знаком [E] *exsertum*. Вкорочуючи, ми старалися не додавати ані одного слова, переповідали лише словами самого

акта пропускаючи все, що здалося злишне. Полишено без доповнювань оригінальні скорочування титулів, як *nllis-nobilis*, *gnosus-generosus*, *lab-sus-laboriosus*, *mnlis-ministrialis* і т.ін., це вчинено задля загальної їх звисності. Слова взяті в [], доповнені редакцією, яких в оригіналі не було, для контексту, знак () означає доповнення слів, знищених у акті» (*Томашівський С. Передмова // Жерела. — Львів, 1898. — Т. IV. — С. VI*).

В другому томі «відступлено від попереднього повного виписування імен селян-революціонерів, а то з того огляду на непевність їх щодо числа і часу, наводжено тільки цікавіші з огляду на соціальне становище, — інші тільки обчислено, але й того годі всюди вповні докладно зробити. Появляються тут уперше також т. зв. *regesta*, вони зазначені буквою R» (*Томашівський С. Передмова // Жерела. — Львів, 1901. — Т. V. — С. 1–2*).

Оубл.: Жерела. — Львів, 1898. — Т. IV: Галицькі акти з р. 1648–1649 / Зібрав і впоряд. С. Томашівський. — VI + 36 + 411 с.; Львів, 1901. — Т. V: Галицькі акти з р. 1649–1651 / Зібрав і впоряд. С. Томашівський. — VI + LII + 354 с.

16. Збірник апокрифів старозавітних (І. Франко) — вирішено видавати у серії «Пам'ятки українсько-російської мови і літератури».

З товариства // Записки НТШ. — Львів, 1895. — Т. 6. — С. 4.

Оубл.: Памятки. — Львів, 1896. — Т. I: Апокрифи старозавітні, зібрані з рукописів українсько-руських. — II + LXVI + 394 с.

17. Збірник української драматичної літератури XVII–XVIII ст. (О. Колесса).

З товариства // Записки НТШ. — Львів, 1896. — Т. 13. — С. 1.

Частково цей проект реалізував 1930 р. Я. Гординський за такими принципами: «Подаю всі тексти українських творів із Дернівського збірника в порядку, в якому вони є в рукопису. В текстах не змінюю нічого, тільки відділяю деякі злучені разом слова або лучу разом літери, що належать до поодиноких слів, а правопис модернізую на стільки, що: розв'язую скорочення, зазначаючи доповнення дужками в середині слів; надрядкові літери вношу в саме слово й упрощую писання, ставлячи: замість двох рисок:" — й (хоч є у рукопису також й); е — зам[ість] е, є (обі букви уживано в рукопису всуміш]; з — замість: з, s; о — зам[ість]; о, со; у — зам[ість]; у, оу; я — замість: А, я; пропускаю нечислені надрядкові значки, звичайно: л. Розуміється, титули текстів і числа рядків мої — їх у рукопису немає» (*Гординський Я. Тексти // Памятки. — Львів, 1930. — Т. VIII. — С. 4–5*).

Оубл. частково: Памятки. — Львів, 1930. — Т. VIII: З української драматичної літератури XVII–XVIII ст. Тексти і замітки / Подав Я. Гординський. — 225 с.

18. І. Котляревський, «Енеїда» — публікація мала вмещувати зведений текст з різних видань.

М. Грушевський пропонував видати чотири перші пісні з видання 1809 р. з варіантами інших видань без зміни правопису, член комісії В. Коцовський радив друкувати «Енеїду» для ширшої громадськості без коментарів. Обидва проекти комісія прийняла.

З товариства // Записки НТШ. — Львів. — 1896. — Т. 11. — С. 1.

Оубл.: Перше видання «Енеїди» І. Котляревського. передруковане в столітню річницю його, коштом і заходом Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1898. — 113 с.

19. Повне зібрання творів І. Котляревського — 1897 р. цей план знято з огляду на аналогічний проект у київських наукових колах.

З товариства // Записки НТШ. — Львів, 1896. — Т. 13. — С. 1.

1898

20. Збірник новозавітних апокрифів (І. Франко)

З товариства // Записки НТШ. — Львів, 1899. — Т. 27. — С. 2;

Львів, 1900. — Т. 33. — С. 5.

Оубл.: Памятки. — Львів, 1899. — Т. II: Апокріфи новозавітні. А. Апокріфічні євангелія. — LXXVIII + 444 с.; Памятки. — Львів, 1902. — Т. III: Апокріфи новозавітні. Б. Апокріфічні діяня апостолів. — М + LXVIII + 360 с.

1899

21. Люстрації руських земель 1570 р. (М. Грушевський) — планувалося подати люстрації всіх українських земель у складі Речі Посполитої, за винятком люстрації Барського староства, виданої в «Архиве ЮЗР».

З товариства // Записки НТШ. — 1900. — Т. 33. — С. 5.

Оубл.: Жерела. — Львів, 1903. — Т. VII: Люстрація 1570 р. / Вид. за ред. М. Грушевського. — II + 32 + 362 с.

22. Твори Миколи Устияновича (проп. О. Колесса) — видання готувалося до друку студентами духовної семінарії у Львові.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1900.

Ч. 3. — С. 8–9.

23. Твори Юрія Федьковича (проп. О. Колесса) — далі видання вирішено передати Філологічній секції НТШ.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1900.

Ч. 4. — С. 11.

Оубл.: Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання / Упор. О. Колесса, О. Маковей, І. Франко. — Львів, 1902–1938. — Т. 1–4.

1900

24. Пам'ятки Львівської Ставропігії.
— доручено С. Томашівському запропонувати керівникам Ставропігійського інституту перебрати це видання.
ЦДІА України у Львові, Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 31 зв.

1901

25. Збірка полемічної літератури (К. Студинський).
Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1901. — Ч. 7. — С. 9; ЦДІА України у Львові, Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 32.
Опубл.: Памятки. — Львів, 1906. — Т. V: Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. / Видав К. Студинський. — II + LXII + 314 с.

26. М. Лучкай. «Historia Karpatho-Ruthenorum» (С. Томашівський) — ухвалено звернутися у справі видання до Мукачівської консисторії греко-католицької церкви, оскільки в одному із закарпатських монастирів знаходився рукопис цієї праці.
Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ — Львів, 1901. — Ч. 6. — С. 16.

1902

27. Збірка галицьких документів XIV–XV ст. (М. Грушевський).
Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1902. Ч. 11. — С. 14.
Опубл.: Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західньої України / Зібрав і видав М. Грушевський. — Львів, 1906. — Ч. I. — XIV + 182 с. (передрук із: Записки НТШ. — Львів, 1905. — Т. 63. — С. 1–46; Т. 64. — С. 47–94; Львів, 1906. — Т. 69. — С. 84–166).

1904

28. Апокрифи есхатологічні (І. Франко) — ухвалено містити апокрифи про: а) загробне життя; б) свята і обряди; в) апокрифічні катехізиси; г) про кінець світу і останній суд. Вирішено не включати апокрифічні молитви і заклинання ворожіння і чарівні книги, звістки про природу.
Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів 1904. — Ч. 17. — С. 17; ЦДІА України у Львові, Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 57 зв.
Опубл.: Памятки. — Львів, 1906. — Т. IV: Апокрифи есхатологічні. — XLVII + 524 с.

29. Корпус матеріалів до історії козаччини (голов. ред. М. Грушевський).

– чіткого систематизованого плану не існувало, томи видавалися з огляду на готовність до друку.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ — Львів, 1904. — Ч. 20. — С. 9.

Див. № 30, 33, 35–37, 42, 48, 54.

1906

30. Збірка документів до діяльності Пилипа Орлика (Ф. Голійчук). — 1907 р. комісія вирішує послати Ф. Голійчука для роботи в саксонських архівах для дальшого збирання матеріалів до цієї збірки.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1906. Ч. 28. — С. 12.

1907

31. Акти до церковної унії — ухвалено кредит на копіювання документів.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1907. Ч. 32. — С. 16.

32. Апокрифи про святих (І. Франко)

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1907. Ч. 32. — С. 13.

Оубл.: Памятки. — Львів, 1910. — Т. VI: Легенди про святих. Ч. 1. З одною подобиною старого друку. — 300 с.

33. Матеріали до історії козаччини до 1630 р. (І. Крип'якевич)

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1907. Ч. 32. — С. 13.

Щодо методики: «Акти, що представляли замало інтересу в повному виді, а все-таки мали якусь вартість для збірки, подані в ексцерптах. Правопись — відповідно до принципів, котрих придержується Наукове товариство імені Шевченка — захована така, як в рукописах (так заховане: е замість ае; ап, аџ, от, оп замість а; sz зам[ість] ś; t зам[ість] c (й противно); с, sz зам[ість] ś; en зам[ість] ę; ch зам[ість] h (й противно); у зам[ість] i; l зам[ість] ł; o зам[ість] ó; ss, sz зам[ість] s; sz зам[ість] ś; v зам[ість] u (й противно); s зам[ість] z; z зам[ість] ź, ż); зміни пороблено тільки в отсім:

а) у (звичайно з двома точками) транскрибоване па іі (не іј), з виїмком тих місць, де заступає і, у;

б) труднощі скорочення порозв'язувані;

в) змодернізована інтерпункція й писання великих та малих букв».

Крип'якевич І. Вступне слово [до Т. I «Матеріалів»] // Жерела. — Львів, 1908. — Т. VIII. — С. IX.

Оубл.: Жерела. — Львів, 1908. — Т. VIII: Документи по рік 1631 / Зібрав і видав І. Крип'якевич. — XI + 407 с.

1908

34. Акти з внутрішньої історії Гетьманщини (проп. О. Грушевський).

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1908.
Ч. 36. — С. 20.

35. Збірка до історії Петра Дорошенка (1665–1676 рр.) (І. Кревецький).

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1908.
Ч. 36. — С. 19.

36. Збірка матеріалів до історії Хмельниччини (М. Кордуба) — ухвалено друкувати як 11-й том «Жерел».

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1908.
Ч. 35. — С. 18.

У справі методики проголошено: «Бажаючи подати якнайбільше різnorodного матеріалу, ми мусили сильно скорочувати поодинокі акти, бо в противнім разі із цього тому вирости би безпотрібні 2–3 томи. Це вчинили ми тому, що історична вага багатьох актів лежить не так в дословнім тексті, як радше в їх змісті. Через це подаємо дословний текст лише тих уступів і актів, які або особливо важні, або подають суб'єктивне освітлення подій, або в яких розуміння тексту може бути різне; все інше, особливо ж голі оповідання подій переповідаємо більш або менш докладним змістом, річі дрібні, або не стоячі в ніякому зв'язку з Хмельниччиною пропускаємо зовсім. Той самий спосіб скорочування практикується в багатьох заграничних видавництвах джерел, от хоч би у звісних *Urkunden und Aktenstücke* берлінської Академії.

Правопис задержаний всюди такий, який в рукописах, з виїмкою німецьких текстів, котрі по взору німецьких видавництв видані сучасним правописом, однак із задержанням всіх прикмет мови. Умісні пропуски означуємо точками, пропуски, які повстали із-за ушкодження самого рукопису або невиразного письма, точками в скобці [...]. При кожнім акті замічуємо його рід (автограф, оригінал, копія, переклад, витяг і т. д.). Тому що акти видаємо в скороченнях, не додаємо окремих регестрів» (*Кордуба М. Передне слово // Жерела*. — Львів, 1911. — Т. XII. — С. VI).

Оубл.: Жерела. — Львів, 1911. — Т. XII: Акти до Хмельниччини (1643–1657) / Зібрав і видав М. Кордуба. — VIII + 60 + 545 с.

37. Матеріали до історії козаччини (1657–1667 рр.) (В. Герасимчук) — на засіданні комісії 8 листопада 1911 р. дискутовано над системою впорядкування матеріалу. Ухвалено в одній частині зібрати листи

й документи, а в другій — щоденники, меморіали, газетні повідомлення.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1908.
Ч. 35. — С. 18;

Львів, 1911. — Ч. 48. — С. 17.

Далі проект видання перебрала Археографічна комісія ВУАН.

38. Староукраїнські граматики другої половини XVI — першої половини XVII ст. (проп. М. Грушевський та К. Студинський).

—спочатку К. Студинський запропонував видати граматики Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького. М. Грушевський доповнив цей проект пропозицією видати комплект староукраїнських граматик того часу.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1908.
Ч. 34. — С. 3.

1909

39. Збірка листів Пилипа Орлика (проп. А. Єнсен, Ф. Голійчук) — обговорено можливість видати друковану і недруковану кореспонденцію Пилипа Орлика в одному томі.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1909.
Ч. 39. — С. 22.

Оубл. частково: Єнсен А. Орлик у Швеції // Записки НТШ. — Львів, 1909. — Т. 92. — С. 113–169.

40. Збірка «Страстей Христових» (проп. В. Гнатюк) — ухвалено видати у «Пам'ятках» на основі рукописів, що зберігалися у І. Франка та В. Гнатюка.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1909.
Ч. 39. — С. 22.

41. Збірник передмов до стародруків XVI–XVIII ст. (проп. М. Грушевський) — пропонувалося видати в «Пам'ятках». Подібне видання запланувала пізніше Археографічна комісія ВУАН.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1909.
Ч. 38. — С. 16.

42. Матеріали до історії і становлення шляхти до Хмельниччини і її участі в Хмельниччині (В. Липинський).

—ухвалено кошти на копіювання актів.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1909.
Ч. 40. — С. 17.

43. Пам'ятки українського віршованого письменства XVII–XVIII ст. (В. Перетц).

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1909.
Ч. 38. — С. 15.

Опубл. лише один том: Памятки. — Львів, 1912. — Т. VII: Вірші ером. Климентія Зиновієва сина / Видав з передмовою В. Перетц. — ЛП + 228 с.

44. «Патерик» Йосифа Тризни (1649) (проп. І. Франко) — прийнято пропозицію видати «Патерик» з рукопису Василянського монастиря у Львові та передрукувати «Рай мисленный» (1658), «Оглавление книг».

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1909.
Ч. 38. — С. 16.

45. Твори Касіяна Саковича (проп. М. Возняк).

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1909.
Ч. 38. — С. 15.

46. «Тренос» Мелетія Смотрицького (К. Студинський) — постановлено друкувати як 2-ий том «Пам'яток полемічного письменства».

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1909.
Ч. 38. — С. 15; ЦДДА України у Львові, Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42. —
Арк. 86 зв.

1910

47. «Дневник» Якова Марковича (В. Модзалевський, за участю М. Василенка; проп. М. Грушевський) — спочатку планувалося видати тт. 4–6, а потім перевидати тт. 1–3 «Дневника» без пропусків. Кожний том містив би 25 аркушів друку, а в останньому томі мали б бути покажчики.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1910.
Ч. 43. — С. 9.

У передмові до видання проголошено: «Текст пам'ятки друкується мною без усяких пропусків; для полегшення читання імена осіб друкуються з великої літери; слова, злиті в оригіналі до купи, розділені мною, коли того вимагають правила сучасної орфографії, навпаки сполучені ті, які в оригіналі написано окремо. Поділ записів по пунктам, зроблений в рукопису, а пропущений у виданні, що вийшло під редакцією Лазаревського [Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767) / Ред. О. Лазаревский. — Киев, 1893–1897. — 1–3 ч.); мною збережений. Знаки пунктуації розставлені мною, так само як і примітки належать мені. Слова нерозібрані зазначені крапками, і вони кожного разу зазначаються в примітках*, слова, читання яких викликає

сумнів, мають по собі знак запитання (?). В деяких місцях рукопису є на полі замітки, зроблені рукою першого видавця “Дневника” Олександра Марковича [Дневные записки малороссийского подскарбія генерального Якова Марковича — М., 1859. — 1–2 ч.], ці замітки, які містять в собі лише короткий зміст даної записки самого “Дневника” і не мають самостійного значення, пропущені мною зовсім» (Модзалевський В. Від редактора // Жерела. — К.; Львів, 1913. — Т. XXII — С. VII).

Опубл. Т. 4 пам’ятки: Жерела. — Київ; Львів, 1913. — Т. XXII: Дневник Якова Марковича, рр. 1735–1740 / Видав В. Модзалевський. — VIII + 385 с.

48. Літературні матеріали до історії козаччини (С. Томашівський).

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1911.

Ч. 46. — С. 11.

Опубл.: Жерела. — Львів, 1913. — Т. VI: Літописні пам’ятки з р. 1648–1657 / Зібрав і впоряд. С. Томашівський. — XX + 152 + 244 с.

49. Матеріали до політичної історії Гетьманщини 1727–1734 рр. (І. Джиджора).

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1910.

Ч. 44. — С. 13.

50. Мемуари Радзивілла (С. Томашівський) — Томашівський погодився зробити витяги з рукопису мемуарів Радзивілла, що стосуються української історії. На засіданні комісії 8 березня 1911 р. знято цей проект з огляду на те, що видання видає цілком Краківська Академія наук та мистецтв.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1910.

Ч. 44. — С. 13.

51. Твори Григорія Сковороди (проп. Д. Багалій) — пропонувалося видати тільки недруковані твори філософа.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1910.

Ч. 43. — С. 9.

1911

52. Збірка легенд (І. Франко)

— прийнято як план т. 7 «Пам’яток», розглядалося як продовження серії «Апокрифів».

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1911.

Ч. 46. — С. 11.

1912

53. «Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку» (проп. М. Грушевський, М. Василенко).

– на засіданні комісії 14 грудня 1912 р. М. Грушевський повідомив про докладний план видання «Слідства». Воно мало обіймати два томи, перший з яких складав би витяги і повідомлення про поодинокі села.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1912.

Ч. 50. — С. 13;

Ч. 52. — С. 15.

Плани видання «Генерального слідства» перебрала Археографічна комісія ВУАН.

54. Документи до історії Хмельниччина з Ватиканського архіву (С. Томашівський) — постановлено друкувати як 11-й том «Жерел».

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1912,

Ч. 51. — С. 17.

Опубл.: Жерела. — Львів, 1924. — Т. XVI: Донесення римських нунційів про Україну 1648–1657. Вип. 1: Тексти / Зібрав і видав С. Томашівський. — 235 с.

55. Збірка творів єпикопа словенського Климента (проп. І. Франко).

– мабуть, малися на увазі твори давньоболгарського письменника, одного з засновників болгарської писемності Климентія Словенського (886–916).

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1912.

Ч. 52. — С. 15.

56. Корпус духовних і світських пісень (М. Возняк) — щодо проекту у двомісячний термін мали висловитися члени комісії О. Колесса, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, В. Перетц, І. Свенцицький, В. Гнастюк.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1912.

Ч. 51. — С. 17. ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 42.

Арк. 124, 125 зв.

Опубл. в серії Історико-філософічної секції «Українсько-руський архів»: *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірша. — Львів, 1913–1925. — 3 т.

1913

57. Договори українських гетьманів з московськими урядами.

– ухвалили провести переговори з М. Василенком в справі реалізації цього проекту.

Засідання Археографічної комісії // Хроніка НТШ. — Львів, 1913.

Ч. 55. — С. 11.